

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNIVERSİTETİ**

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Məmmədli Elvin Etibar oğlu

**«VERGİ ÖDƏNİŞLƏRİNİN OPTİMALLAŞDIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ»
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı: 060403 – «Maliyyə»

İxtisaslaşma: «Vergi və vergiqoyma»

Elmi rəhbər:

Dos.i.ü.f.d Z.Ş.Paşayev

Magistr proqramının rəhbəri:

dos. İ.M.Rzayev

Kafedra müdiri:

i.e.d,prof Ə.Ə.Ələkbərov

BAKİ – 2017

MÜNDƏRİCAT

Giriş	3
Fəsil 1. Vergilərin iqtisadiyyata bir alət kimi fəal təsiri.....	7
1.1. Vergilər iqtisadi siyasətin bir aləti kimi.....	7
1.2. Verginin iqtisadi mahiyyəti və əhəmiyyəti.....	12
1.3. Vergi siyasətin iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi sistemində rolu.....	24
Fəsil 2. Azərbaycanda vergi siyasətinin dövlət tənzimlənməsinin mexanizmləri.....	32
2.1. Azərbaycanın vergi siyasətinin dövlət tənzimlənməsi mexanizminin təkamülü.....	32
2.2. Azərbaycanın müasir vergi siyasətinin fəaliyyətinin əsas istiqaməti.....	39
2.3. Vergi sistemi Azərbaycan iqtisadiyyatının effektivliyinin artırılmasının amili kimi.....	46
Fəsil 3. Vergilərin makroiqtisadi vəziyyətə təsirinin gücləndirilməsinin istiqamətləri.....	55
3.1. Azərbaycanın vergi sisteminin təkmilləşdirilməsində vergi tənzimlənməsi inkişafının istiqamətləri.....	55
3.2. Azərbaycanda vergitutmanın makroiqtisadi vəziyyətə təsiri	61
3.3. Vergi ödənişlərinin optimallaşdırılması istiqamətləri	66
NƏTİCƏ.....	75
ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	78

Xülasə

Резюме

Summary

GİRİŞ

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı. Dövlətin iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsi üçün ən vacib alətlərdən biri hər zaman olduğu kimi və hal hazırda da vergilərdir.

Dövlətin iqtisadi proseslərə təsiri zamanı imkanlarının daralmış şəraitində vergilər iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin bir vasitəsi olur, xüsusilə də bu, iqtisadi inkişafın bazar mexanizmlərinin inkişafı dövründə özünü göstərir. Yalnız bu gün yeni iqtisadi alətlər əvvəlki iqtisadi sistemin qalıq elementləri və iqtisadi münasibətlərin subyektlərinin şüurunda kök salmış ənənələr bir aradadırlar. Bundan başqa, ölkədə keçid prosesi çətinləşir onun üçün ki, hüquq, siyasət və iqtisad sahələrində islahatların aparılması eyni zamanda həyata keçirilməlidir.

Müasir şəraitdə dövlətin fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsini təmin etdiyi üçün vergilər onun əsas gəlir mənbəyi hesab olunurlar. Maliyyə vasitələrinin çox bir hissəsi fiskal yolu ilə toplandığı üçün təzyiq vergitutma subyektlərinə - fiziki və hüquqi şəxslərə artırılır. Bu ödənişlərin əsas xüsusiyyətlərini - onların məcburiyyət xarakterini, vasitələrin biristiqamətli hərəkətini nəzərə alsaq, onda vergi ödəyicisinin qanunla ona müəyyən olduğu vergi öhdəlikləri üzrə ödəmələrdən yayınma reaksiyası tamamilə aydın olur.

Bununla yanaşı, dövlət vergiləri və ona məxsus olan xüsusiyyətlər, ilk növbədə fiskal və stimullaşdırıcı, vasitəsilə, yalnız o halda real istifadə bilər ki, əgər cəmiyyətdə vergi sisteminin mövcudluğunun iqtisadi ehtiyacı, həmçinin dövlət tərəfindən müəyyən olunmuş konkret vergilərin tutulma qaydaları anlamında əsaslan vergiyə hörmət abu-havası yaradılmışdır.

Bu, öz növbəsində, Azərbaycanın vergi sisteminin strateji inkişaf konsepsiyasının əsasında dövlətin ağlabatan və tarazlaşdırılmış vergi siyasətinin həyata keçirilməsi zamanı mümkündür.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Göstərilən problemlərin həlli çoxsaylı azərbaycan alimlərinin M. Həsənlinin, S. Məmmədovun, C. Bağırovun, A.

Musayevin, D.Bağırovun, M. Sadıqovun, Y. Kalbiyevin, R. Məhərrəmovun həmçinin rusiya alimlərinin iqtisadiyyat, maliyyə və hüquq sahələri üzrə tədqiqatlarında həsr olunmuşdur. Onların arasında bir neçəsini qeyd etmək lazımdır: A.V.Brızqalin, E.S.Vilkova, A.R. Qorbunov, İ.V.Qorski, T.V.Qrisuk, A.Z.Dadaşov, E.N.Evstiqneyev, R.F.Zaxarova, V.V.İvanov, V.A.Kaşın, E.İ.Korneyeva, V.Y.Kuleş, A.V.Medvedev, D.Y.Melnik, L.P.Okuneva, V.H.Panskov, A.İ.Poqorleskiy, V.M.Pushkareva, B.A.Raqozin, M.V.Romanovskiy, N.M.Sunsov, S.F.Sutirina, D.Q.Chernika, S.D.Şatalov, T.F.Yutkina, L.İ.Ykobson və s.

Vergi sisteminin dövlət tənzimlənməsinin nəzəriyyə və təcrübə hissəsinə A. Smit və D. Ricardo, F. Kene, S. Fişer, V. Tanzi, M. Devere, L. Mayksella, R. Musqreyva, H. Randall, H. Verner, R. Harvey və sairə kimi Qərbin tanınmış iqtisadçıları sanballı töhfələr vermişlər.

Tədqiqatın məqsədi. Azərbaycanda müasir mərhələdə vergi siyasətinin nəzəri və metodiki əsaslarının inkişafı əsasında həyata keçirilməsindən ibarətdir.

Qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələr irəli sürülmüşdür:

- Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafının müasir mərhələdə vergi siyasətinin həyata keçirilməsində məzmun və alətlərinin nəzəri düşüncəsi;
- vergi siyasətinin həyata keçirilməsinin nəticələri əsasında qiymətləndirməsi;
- iqtisadi artım və sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsi üçün imkan yaradan vergi siyasətinin həyata keçirilməsində istiqamətlər və alətlərin müəyyən olunması;
- makroiqtisadi vergi tənzimlənməsinin təsrif (cütləşmə) elementi və mikrosəviyyədə vergi rasionallaşdırılması kimi vergi planlaşdırılması konsepsiyasının inkişafı;
- Azərbaycanda vergi tənzimlənməsinin təhlili və ölkədə vergi sisteminin müasir vəziyyətinin tədqiqi;
- Azərbaycanda vergi tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi yollarını araşdırmaq və vergitutmanın iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarına təsirini təhlil etmək.

Yuxarıda müəyyən olunmuş məqsədlərə uyğun olaraq, tədqiqatın predmeti vergi siyasətinin nəzəri, metodoloji və praktiki məcmu məsələlərindən ibarətdir.

Tədqiqatın obyektı- müasir iqtisadiyyat şəraitində verginin alətləri və mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsidir.

Tədqiqatın nəzəri əsaslarını iqtisadi elminin klassiklərinin, Azərbaycan və xarici iqtisadçı alimlərin vergi sisteminin dövlət tənzimlənməsi haqda elmi tədqiqatları, vergi sisteminin formalaşması və dövlət tənzimlənməsinə aid Azərbaycan Respublikasının qanun və normativ aktları, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin sərəncamları və hökumətin qərarları təşkil edir.

Tədqiqatın metodoloji əsasını dialektik idrak üsulu; sistemli üsulu; formal məntiq prinsipləri; iqtisadi təhlil və sintez üsulları təşkil edir. Dissertasiya işi yazılarkən elmi idrakın ümumi və xüsusi metodları tətbiq olunmuşdur.

Dissertasiya işin informasiya bazasını Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Vergi, İqtisadiyyat və Maliyyə Nazirliklərin statistik məlumatları, xarici informasiya və statistik təşkilatların məlumatları, həmçinin şəxsi müşahidə və vergi sisteminin dövlət tənzimlənməsini öyrənilməsi əsasında, bunlarla yanaşı İnternet mənbələrindən əldə olunmuş məlumatlar təşkil edir.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi müxtəlif dövlət orqanları və vergi ödəyicilərinin müxtəlif qruplarının maraqlarının tənzimlənməsini həyata keçirilməsində imkan yaradan vergi siyasətinin alət və mexanizmlərinin əsaslandırılmasından ibarətdir.

Dissertasiya işinin yeniliyini müəyyən edən, əsas elmi nəticələri aşağıdakıları aid etmək olar:

- vergi sistemi vahid bir təhsil kimi tədqiq olunmuşdur;
- vergi siyasətinin müxtəlif səviyyələrdə həyata keçirilməsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə aid yanaşmalar əsaslandırılmışdır;
- müstəqil vergi siyasətinin keçirilməsində regionların imkanlarının azaldılması onların vergi potensialının artımına imkan yaratmadığı göstərilmişdir;

- tənzimlənmə obyektini kimi vergi siyasətinin təhlili əsasında vergi sisteminin dövlət tənzimlənməsinin xüsusiyyətləri müəyyən olunmuşdur;
- Azərbaycan iqtisadiyyatında səmərəli vergitutma mexanizmi təklif olunmuşdur;
- Azərbaycanda vergi ödənişlərinin optimallaşdırılması yolları təklif olunmuşdur.

Dissertasiya işinin nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, o cəmiyyətin müxtəlif sosial-iqtisadi şəraitində dövlət vergi siyasətinin həyata keçirildiyi zaman yaranan problemlərin tədqiqinə töhfə verir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, təqdim olunmuş tövhə və təkliflər vergi siyasətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün yeni imkanlara şərait yaradır.

Dissertasiya işinin materialları tədris məqsədi ilə, eləcə də gələcək tədqiqatların aparılması üçün istifadə oluna bilər.

Tədqiqat işinin strukturu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

FƏSİL 1. VERGİLƏR İQTİSADİYYATA BİR ALƏT KİMİ FƏAL TƏSİRİ.

1.1. Vergilər iqtisadi siyasətin bir aləti kimi

İqtisadi proseslərin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi dövlət ilə iqtisadiyyat arasında təşəkkül tapan qarşılıqlı münasibətlərə əsaslanmalıdır. XX yüzilliyin əvvəllərindən başlayaraq müasir dövlətlərin inkişaf tarixi iqtisadiyyatın tənzimlənməsində dövlətin rolunun getdikcə güclənməsini göstərir. Bu, iqtisadiyyatda yaranan qlobal xarakterli problemlərlə bağlıdır. Bu problemlərə inflyasiyanı, işsizliyi, istehsal həcmlərinin azalmasını və sairəni aid etmək olar. Bunun parlaq nümunəsi kimi 1930-cu illərdə vüsət almış iqtisadi böhran dövründə ABŞ və bir sıra Avropa dövlətlərinin apardıqları siyasəti göstərmək olar.

İqtisadiyyat mürəkkəb bir sistem olmaqla çoxlu sayda sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan müxtəlif mülkiyyət formalı sübyektlərdən ibarətdir ki, onlar da malların istehsalı və realizasiyası, işlər, xidmətlər səbəbilə biri birilərlə qarşılıqlı şəkildə bağlıdırlar. Bundan əlavə müəssisələr dövlətlə qarşılıqlı münasibətlərə də girirlər. Bu münasibətlər həm istehsal xarakterli (dövlət sifarişlərinin yerinə yetirilməsi), həm də maliyyə xarakterli (ayrı-ayrı istehsal sahələrinin büdcədən ünvanlı maliyyələşdirilməsi, dövlət qarşısında vergi öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi) ola bilərlər.

Cəmiyyətin siyasi üstqurumu olmaqla dövlətin fəaliyyət istiqamətlərindən biri iqtisadi siyasətdir. Dövlət iqtisadi siyasət vasitəsilə bütövlükdə iqtisadiyyatın inkişaf istiqamətlərini müəyyən edir və iqtisadiyyatda baş verən ayrı-ayrı proseslərə və meyllərə təsir göstərir. İqtisadi siyasətin reallaşdırılması aşağıdakı istiqamətlər üzrə həyata keçirilir:

- 1) istehsal münasibətlərinin qurulması; iqtisadiyyatın strukturunun təşkil olunması və tənzimlənməsi;
- 2) ölkənin maliyyə sisteminin (pul-kredit və büdcə-vergi) təşkil olunması və tənzimlənməsi.

İqtisadi siyasət – taktiki və strateji baxımdan iqtisadiyyatın inkişafı üzrə cəmiyyətin qarşısında duran məsələlərin həllini təmin edən hədəflər və tədbirlər sistemidir. Bu siyasət cəmiyyətin maraqlarına uyğun olaraq iqtisadi qanunauyğunluqların və meyllərin öyrənilməsi əsasında işlənilib hazırlanır. İctimai təkrar istehsal məhz ondan asılı olur ki, iqtisadi siyasət nə dərəcədə elmi cəhətdən əsaslandırılmışdır, daha doğrusu nə dərəcədə iqtisadiyyatın qanunauyğun inkişafına uyğun gəlir. Cəmiyyətin iqtisadi inkişafı siyasi, hüquqi, mənəvi-əxlaqi münasibətlərin və iqtisadi siyasətin inkişafına və təkmilləşdirilməsinə təkan verir. Bütün bu sadalananlar üstqurum münasibətlərinin struktur bölmələrini təşkil edir.

Dövlətin iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsində mühüm vasitələrdən biri də vergilərdir. Vergi amili ona görə qanunauyğundur ki, vergilər dövlətin gəlirlərinin formalaşmasının ən başlıca qaynağıdır, dövlətin fəaliyyəti prosesindəki həyata keçirdiyi xərcləmələrin qarşılanması mənbəyidir. Vergilər dövlətin gəlirləri olmaqla onun xərcləri ilə əlaqəlidir, xərclər də öz növbəsində ölkənin daxilində və ondan kənardakı siyasi, iqtisadi, sosial, ekoloji və digər mövcud şəraitlərdən asılı olaraq daim dəyişməkdədir. Məhz, bundan irəli gələrək vergi münasibətləri dövlət tərəfindən tənzimlənmənin obyektı olmalıdır. Nəzərə alsaq ki, vergi münasibətlərinin kökündə təsərrüfat subyektlərinin konkret vergi növlərinə bağlanması durur və bu vergilərin toplam həcmi onların maliyyə nəticələrinə təsir göstərir, onda deyə bilərik ki, dövlət vergi ödəyiciləri olan müəssisələrin iqtisadiyyatına birbaşa təsir göstərir. Belə ki, dövlət vergi dərəcələrinin artırılması, vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsi və sairə vasitələrlə onların maliyyə imkanlarını tənzimləyir.

Dövlət vergiyə bağlama prosesində müəssisələri vergi öhdəliklərinə təhkim etməklə onların iqtisadiyyatına təsir göstərir. Vergi ödəyiciləri mütləq şəkildə öz gəlirlərinin müəyyən hissəsini dövlət büdcəsinə ödəmək öhdəliyində olurlar. Bu zaman dövlət müəyyən bir vergitutma mexanizmi tətbiq etməklə təkcə gəlir vergilərinin büdcəyə daxil olmasının təmin edilməsini tənzimləmir, həm də müəssisələrin iqtisadiyyatını tənzimləyir. Dövlət vergi dərəcələri, vergi güzəştləri,

cərimələrlə, vergitutma şərtlərini dəyişməklə, bir sıra yeni vergiləri təyin etməklə və digərlərini ləğv etməklə manevr edərək müəyyən istehsal sahələrinin inkişafının sürətlənməsinə şərait yaradır və beləliklə də cəmiyyət üçün gündəmdə olan problemlərin həllinə təkan verir. Hal-hazırda Azərbaycanın iqtisadiyyatında başlıca vəzifələrdən biri kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi və əhalinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsindən ibarətdir. Bununla bağlı olaraq hazırda Azərbaycan Respublikasında bilavasitə kənd təsərrüfatı ilə və kənd təsərrüfatı məhsullarının emal edilməsi ilə bağlı olan bütün fəaliyyət növləri gəlirdən vergi ödənilməsindən azad edilmişdir.

Dövlət vergilərin köməyi ilə müəssisələrin və sahibkarların gəlirlərinin, vətəndaşların qazanclarının bir hissəsinin bölgüsünü apararaq istehsalın və sosial infrastrukturun inkişafına, investisiyalara və çəkilən xərclərin uzun müddətlərdə qaytarılması ilə fərqlənən kapitaltutumlu, fondtutumlu sahələrə (dəmir yolları, avtomobil yolları, hasilat sənayesi sahələri, elektrik stansiyaları və s.) yönəldir. Dövlət tərəfindən vergilərin vasitəsilə yerinə yetirilən bu tədbirlər sırf sosial xarakteri daşıyırlar. Bu hədəflərə mütərəqqi vergitutma dərəcələrinin təyin edilməsi yolu ilə, büdcə vəsaitlərinin xeyli hissəsinin əhalinin sosial ehtiyaclarına yönəldilməsilə, sosial müdafiəyə ehtiyacı olan vətəndaşların bütünlüklə və ya qismən vergidən azad edilməsi yolu ilə nail olunur.

Vergilərin iqtisadi siyasətə təsirlərinin yuxarıda göstərilən şəkildə fərqləndirilməsi şərti xarakter daşıyır. Beləki, bütün bunların hamısı bir-birilə üst-üstə düşür və eyni vaxtda həyata keçirilir. Vergilər eyni zamanda sabitlik və hərəkətlilik xüsusiyyətlərinə malikdirlər. Vergi sisteminin sabitliyi heç də vergilərin tərkibinin, dərəcələrin, güzəştlərin, sanksiyaların bir dəfə və həmişəlik təyin edilməsi mənasına gəlmir. Hər hansı bir vergitutma sistemi ölkənin ictimai quruluşun xarakterini, onun iqtisadi vəziyyətini, sosial-siyasi durumun dayanıqlığını, əhalinin hakimiyyətə olan inam səviyyəsini əks etdirir – və bütün bunlar özünü vergi sisteminin tətbiq edilməsi anında göstərir. Göstərilən bu şəraitlər və digər şərtlər dəyişdikcə vergi sistemi ona

qarşı irəli sürülən tələblərə cavab verə bilmir və xalq təsərrüfatının inkişafı üzrə obyektiv şərtlərlə ziddiyyət təşkil etməyə başlayır. Bununla bağlı olaraq vergi sistemində bütövlükdə və ya onun ayrı-ayrı elementlərində (dərəcələr, güzəştlər və s.) lazımi dəyişikliklər edilir. Vergi sisteminin sabitliyinin və dinamikliyinin, hərəkətliliyinin biri birilərilə uzlaşmasına nail olunması məqsədilə il ərzində heç bir dəyişiklik edilmir (açıq-aşkar görünən səhvlərin aradan qaldırılması istisna olmaqla); vergi sisteminin tərkibi (vergilərin və ödənişlərin siyahısı) bir neçə il ərzində sabit qalmalıdır [13].

Maliyyə siyasətinin tərkib hissəsi olmaqla dövlətin vergi siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi ölkənin ümumi iqtisadi inkişafının əsas şərtlərindən birini təşkil edir. Ona görə də inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsindən istifadə edilməsi və təkmilləşdirilmiş vergi siyasətinin formalaşdırılması vergi siyasətinin təşkil edilməsinin başlıca amilləridir. Vergi siyasəti elə bir yüksək səviyyədə təkmilləşdirilməlidir ki, o, öz funksiyalarını normal şəraitdə yerinə yetirə bilsin.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində vergilərin vasitəsilə nəinki iqtisadi fəaliyyəti stimullaşdırmaq olar, eləcə də onu xeyli dərəcədə zəiflətmək olar. Əlbətdə ki, dövlət həmişə maraqlı olur ki, büdcəyə daha böyük həcmdə pul vəsaitləri cəlb edilsin. Ancaq buna iqtisadi xarakterli vergilərin təyin edilməsi ilə və onların dərəcələrinin yüksəldilməsi ilə nail olmaq mümkün deyildir. Əgər, yalnız bu metoddan istifadə etsək, o zaman biz yalnız müəyyən bir zaman kəsiyində qazanc əldə edə bilərik. Vergi dərəcələrinin artırılması yalnız qısa müddətli perspektivdə səmərəli ola bilər. Lakin, uzun müddətli perspektivdə belə yanaşma mənfi nəticələrə gətirib çıxara bilər. Beləki, iqtisadi artımın aşağı düşməsinə, sahibkarlıq fəaliyyətinin durğunluğuna və son nəticədə istehsal prosesinin zəifləməsinə yol açar. Bu, ona görə baş verir ki, hüquqi və fiziki şəxslər onlar üçün təyin olunan vergilərin böyük miqdarda və yüksək dərəcələrdə olduğu hallarda təsərrüfat fəaliyyətində, yeni məhsulların keyfiyyətinin və kəmiyyətinin yüksəldilməsində, yeni texnologiyaların və avadanlıqların cəlb

edilməsində maraqlı olmurlar. Bütün bunlar isə istehsal fəaliyyətinə birbaşa təsir göstərir. Nəticə etibarı ilə iqtisadiyyatda böhranın yaranması baş verir və iqtisadi fəallıq aşağı düşmüş olur.

Vergilərin dərəcələrinin və miqdarının azalması isə əksinə, iqtisadiyyata stimullaşdırıcı təsir göstərir. Müəyyən bir dövrü əhatə edən müddətdən sonra büdcəyə vəsait axını artmağa başlayır və bu proses uzun müddət davam edir. Vergilərin azaldılmasından əldə edilən gəlirlər onun artırılmasından əldə edilən gəlirlərlə müqayisədə olduqca yüksək olur. Buna görə də hər bir dövlət özünün iqtisadi siyasətini müəyyən edərkən öz ölkəsindəki iqtisadi vəziyyətin reallığına istinad etməlidir.

Bizim ölkəmizdə vergilərin rolunun yüksəldilməsi, onların fiziki və hüquqi şəxslərin gəlirlərinin bir hissəsinin alınaraq dövlət büdcəsinə və yerli büdcələrə daxil edilməsi üsuluna çevrilməsi – cəmiyyətin maliyyə mədəniyyətinin yüksəlməsinə dəlalət edir. Əhalinin savad səviyyəsinin bəlli bir dərəcəyə çatmasına nail olunduğunda vətəndaşlar vergiləri öz vəsaitləri hesabına ümumi dövlət məsələlərinin (ilk növbədə sosial xarakterli problemlərin) həllində iştirak etmələrinin bir forması kimi anlayışla qəbul edəcəklər. Təbii ki, əgər vergi dərəcələri vətəndaşların, sahibkarların, müəssisələrin və dövlətin maraqlarının balansını əks etdirmiş olarsa. Həm dünya təcrübəsi, həm də ölkəmizin təcrübəsi göstərir ki, vergi sistemi vətəndaşların və müəssisələrin gəlirlərinin bir hissəsinin alınaraq dövlət büdcəsinə keçirilməsinin hər hansı başqa forması ilə müqayisədə üstünlüklərə malikdir. Bu üstünlüklərdən biri də vergilərin hüquqi xarakterli olmasıdır. Vergi qarşısında hamı bərabər hüquqludur. Bu o demək deyil ki, dərəcələri diferensiallaşdırmaq olmaz, əksinə, olar və lazımdır. Lakin diferensiallaşdırma ödəyicilərin iqtisadi, sosial, regional kateqoriyaları üzrə həyata keçirilir və heç bir halda ayrı-ayrı fiziki şəxslər və ya müəssisələr üzrə aparılmır. Vergi dərəcəsi ödəyicinin hansı kateqoriyaya aid olmasından, vətəndaşın hansı sosial qrupa aid olmasından və ya müəssisənin öz ölçüsünə görə hansı qrupa daxil olmasından asılıdır və heç bir halda kimin məhz

bilavasitə ödəməli olmasından asılı deyil və prinsipcə də asılı ola bilməz. Ancaq qanunla təsbit olunmuş vergi dərəcələri və onların nisbi sabitliyi sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına təkan verir, beləki bu fəaliyyətin nəticələrinin proqnozlaşdırmasını asanlaşdırır. Bizim ölkəmizdə vergilər formalaşmaqda olan və ilk növbədə dəyər qanununun fəaliyyətinə əsaslanan iqtisadi münasibətlər sisteminin üzvi şəkildə uzlaşmaqdadır. Məntiqə uyğun dərəcələr olduğunda vergilər sahibkarların, vətəndaşların, dövlətin və bütövlükdə cəmiyyətin maraqlarının uzlaşdırılması vasitəsinə çevrilir.

1.2. Verginin iqtisadi mahiyyəti və əhəmiyyəti

Vergilər – maliyyə elminin əsas anlayışlarından biridir. Verginin təbiətinin anlanılmasının mürəkkəbliyi ondan ibarətdir ki, vergi – real həyatın eyni zamanda iqtisadi, təsərrüfat və hüquqi hadisəsidir. Nəzəri olaraq verginin iqtisadi təbiəti vergiyə bağlanma mənbəyinin və son nəticədə verginin özəl təsərrüfatlara və bir bütöv kimi təsərrüfata göstərdiyi təsirinin müəyyən edilməsindən ibarətdir. Bu səbəbdən də verginin iqtisadi təbiətini istehsal sahəsində və bölgü sferasında axtarmaq lazımdır.

Məlum olduğu kimi real olaraq vergitutma prosesi dövlət tərəfindən həyata keçirilir və dövlətin demokratik formalarının inkişaf səviyyəsindən asılı olur. Cəmiyyətin maraqlarının ifadəçisi olmaqla dövlət iqtisadi, sosial, ekoloji, demoqrafik və digər xarici və daxili siyasətlərini formalaşdırır. Bütün bunlar da vətəndaş cəmiyyəti şəraitində dövlətin fəaliyyət istiqamətlərinə çevrilir və buna müvafiq olaraq onun funksional vəzifələri kimi çıxış edir. Dövlət öz funksiyalarını həyata keçirmək üçün cəmiyyətdə müəyyən bir dövr ərzində yaranan ümumi daxili məhsulun (ÜDM) bir hissəsi üzərində mülkiyyət hüququna malik olmalıdır. Müasir şəraitdə dövlətin bu hüququ bir çox ölkələrin konstitutsiyalarında təsbit edilmişdir. Bunun əsasında

konkret vergi növləri üzrə qanunlar işlənib hazırlanır və qəbul edilir. Bu qanunlarda ödəyicilərin büdcəyə və dövlətin digər qeyri-büdcə fondlarına keçirəcəkləri vergilərin, yığımların və digər ödənişlərin hesablanması və ödənilməsinin formaları və metodları müəyyənləşdirilmişdir.

Beləliklə, dövlət tərəfindən cəmiyyətin mənafeyinə uyğun olaraq ümumi daxili məhsulun müəyyən bir hissəsinin məcburi ödəniş şəklində götürülməsi verginin mahiyyətini təşkil edir. Bu, özünü dövlət ilə vergi ödəyiciləri arasında formalaşan münasibətlərdə göstərərək üzə çıxır. Bu münasibətlər pul münasibətləri kimi xarakterizə olunur və vergilərin, yığımların və digər ödənişlərin büdcəyə və büdcədən kənar fondlara ödənilməsi səbəbilə yaranır.

Tarix göstərir ki, vergilər dövlət gəlirlərinin daha gec yaranmış formasıdır. Hələ XVII yüzilliyin birinci yarısında ingilis parlamenti daimi vergilərin ümumdövlət ehtiyacları olmasını qəbul etmədi və kral parlamentin razılığı olmadan vergilərin tətbiq edilməsinə nail ola bilmədi. Lakin müharibələrin davamlı olması və dinc dövrdə də buraxılmayan nəhəng orduların yaradılması böyük vəsaitlər tələb etdiyindən vergilər dövlət gəlirlərinin müvəqqəti mənbələrindən daimi mənbələrinə çevrildilər. Vergi dövlət vəsaitlərinin o qədər adi bir mənbəyinə çevrilmiş oldu ki, Şimali Amerikanın məşhur siyasi xadimi B. Franklin “vergi verməyə və ölməyə hər kəs borcludur” deyə bilmiş oldu. Verginin dövlət üçün müstəsna əhəmiyyəti olmasına diqqəti yönəldən, ancaq artıq sinfi mövqedən yanaşan K. Marks demişdir ki: “Vergi, hakimiyyəti əmizdirən ana döşüdür”.

O zamandan ki, əhali vergilərlə barışmalı oldu və vergilər dövlət gəlirlərinin əsas qaynağına çevrilmiş oldu, *fərdiyəçilik (individualistik)* kimi adlanan nəzəriyyələr yaradılmağa başlandı. Fərdiyəçilik nəzəriyyələri arasında A. Smitin, D. Rikardonun və onların ardıcılarının simasında klassik məktəb xüsusi yer tutur. Verginin iqtisadi təbiətinə dair məsələlərin araşdırılması və işlənilməsində onların böyük xidmətləri olmuşdur. A.Smit birinci olaraq verginin iqtisadi təbiətini ona xas olan ikili mövqedən tədqiq etmişdir. Bir tərəfdən o, hesab edirdi ki, dövlət xərcləri qeyri-məhsuldar

xarakter daşıyır. Digər tərəfdən isə bu nəticəyə gəlmək olar ki, dövlət xidmətlərinin qeyri-məhsuldar olması nəzəriyyəsi A. Smitə vergini dövlətin xidmətləri qarşılığında ödənişin ədalətli dəyəri kimi qəbul etməyə mane olmamışdır. Lakin A. Smit verginin fəaliyyət sferasını məhdudlaşdırır. Onun fikrinə görə “yalnız ictimai müdafiəyə və ali hakimiyyətin şərəfinin qorunmasına çəkilən xərclər vergi ilə qarşılanmalıdır, bütün digər xərclər isə xüsusi rüsumlarla ödənilməlidir”. Vergiyə münasibətdə buna oxşar olan yanaşma D. Rikardoda da olmuşdur. O, vergini “böyük bir bəla” adlandıraraq demişdir ki, “çünki elə bir vergi yoxdur ki, kapital yığımını tormozlamasın və istehsala mane olmasın”.

Cəmiyyətin iqtisadi sistemində vergilərin rolunun və əhəmiyyətinin dəyişməsi ilə bağlı olaraq verginin təbiətinə baxışlarda təkamül baş vermişdir. XVIII yüzillikdə vergiyə dövlətin öz vətəndaşlarına göstərdiyi xidmətlərin ödənişi (qiyməti) kimi baxılırdı. XIX yüzillikdə vergi haqqında fərdlərin dövlətin maraqlarını təmin etmək üçün verdikləri ianə kimi danışırıdılar. XX yüzillikdə isə vergiyə dövlət tərəfindən heç bir ekvivalent tətbiq edilmədən alınan, məcburi xarakter daşıyan haqq (yığım) kimi baxılırdı.

Azərbaycan Respublikasının vergi məəcəsi vergiyə belə tərif vermişdir (fəsil I, maddə XI): “Vergi — dövlətin və bələdiyyələrin fəaliyyətinin maliyyə təminatı məqsədi ilə vergi ödəyicilərinin mülkiyyətində olan pul vəsaitlərinin özgəninkiləşdirilməsi şəklində dövlət büdcəsinə və yerli büdcələrə köçürülən məcburi, fərdi, əvəzsiz ödənişdir.”

Bu tərif verginin aşağıdakı əlamətlərini özündə birləşdirir:

- məcburiyyət: bütün vergi ödəyiciləri borcludular ki,
- qanunla təyin edilmiş vergiləri və yığımları ödəsinlər;
- fərdi əvəzsizlik: verginin ödənilməsinin əvəzində
- ödəyicilər dövlət tərəfindən hər hansı bir
- fərdi xarakter daşıyan maddi qarşılıq almırlar;

- pul formasında ödəniş: vergilərin ödənişi pul formasından fərqli olan
- natural və ya başqa bir formada
- həyata keçirilə bilməz;
- vergilərin alınmasında məqsəd: dövlətin öz fəaliyyəti prosesində həyata keçirdiyi xərclərin maliyyəsinin təmin edilməsi.

Vergi – kompleksli kateqoriyadır, o, həm iqtisadi, həm də hüquqi mənaya malikdir. “Vergi” kateqoriyasına iqtisadi mənada baxarkən, onu digər dövlət yığımlarının tərkibindən ayırmaq və onun digər yığımlardan, rüsumlardan və ödənişlərdən fərqləndirən cəhətlərini müəyyən etmək kifayət qədər mürəkkəb işdir. Buna görə də verginin iqtisadi təbiəti müəyyən edilərkən mühüm meyar kimi onların mahiyyəti çıxış edir, yəni vergilərin cəmiyyətin maliyyə-büdcə sistemində mənsub olması çıxış edir. Vergilərin iqtisadi mahiyyəti pul münasibətləri ilə xarakterizə olunur. Bu münasibətlər dövlət ilə hüquqi və fiziki şəxslər arasında yaranır. Pul münasibətləri obyektiv şərtlərlə izah olunur və bu münasibətlərin spesifik ictimai vəzifəsi vardır ki, bu da maliyyə vəsaitlərinin dövlətin əlində səfərbər edilməsindən ibarətdir.

Lakin təcrübədə “vergi” kateqoriyasının müəyyən edilməsində məhz, onun hüquqi interpretasiyası həlledici əhəmiyyətə malikdir. “Vergi” kateqoriyasının məzmununun elmi şərhə ölkənin vergi qanunvericiliyinin norma və qaydalarının doğru-düzgün təyin edilməsinə təkan verir və beləliklə də vergitutma prosesində vergi ödəyicilərinin mülkiyyətindəki özgeninkiləşdirilməli olan vəsait üzərindəki hüquqlarını məhdudlaşdırır. “Vergi” kateqoriyasının konkret təzahür formaları hakimiyyətin qanunverici orqanları tərəfindən təyin edilən vergi ödənişlərinin növlərindən ibarətdir. Ölkələrin hakimiyyət orqanları vergilərlə bağlı xüsusi qanunlar qəbul edirlər. Parlamentdə hər bir vergi növünə aid olan ayrıca xüsusi qanun qəbul edilir. Təşkilati-hüquqi baxımdan vergi – qanunla müəyyən edilmiş ölçülərdə və təyin edilmiş müddətlər ərzində büdcə fonduna daxil olan məcburi ödənişdir [2].

Hər bir qanun vergi elementlərini konkretləşdirməlidir. Azərbaycan Respublikasının Vergi məəcəlləsində verginin aşağıdakı elementləri təsbit edilmişdir (fəsil I, maddə XII):

- vergitutma obyektı;
- vergitutma bazası;
- vergi dövrü;
- vergi dərəcəsi;
- verginin hesablanması qaydası;
- verginin ödənilməsi qaydası və müddəti;

Vergitutma obyektı gəlir, mənfəət, əmlak, torpaq, faydalı qazıntılar, təqdim edilmiş malların (işin, xidmətin) dəyəri və ya bu Məcəllə ilə müəyyənləşdirilən digər vergitutma obyektləridir. Vergitutma bazası — vergitutma obyektinin vergi tutulan hissəsinin kəmiyyətə ifadəsidir. Vergi dərəcəsi özünü verginin əsas elementi kimi göstərməkdədir. Vergi dərəcəsi olmadan vergi öhdəçiliyi və onun yerinə yetirilməsi qaydası müəyyənləşdirilmiş sayıla bilməz. Vergi dərəcəsi – vergitutma vahidinə düşən verginin həcmidir. Buna görə də vergi dərəcəsi məzmunca vergitutma normasını ifadə edir.

Vergi dövrü – bu o müddətdir ki, həmin vaxt ərzində vergi bazası formalaşır və son nəticədə vergi öhdəçiliyinin həcmi müəyyən edilir. Bu elementin əhəmiyyəti onunla izah olunur ki, vergitutma obyektlərinin (gəlirin əldə edilməsi, malların satışı) əksəriyyətinə təkrarlanma, zaman baxımından uzun müddətlik xüsusiyyətləri xarakterikdir. Vergi dövrü haqqında məsələlər həmçinin birdəfəlik vergitutma problemi ilə də bağlıdır.

İqtisadi ədəbiyyatda vergilərin təsnifatına mühüm yer ayrılmışdır. Vergilərin təsnifatı – qanunvericiliklə təyin edilmiş vergilərin, yığımların və digər ödənişlərin qruplaşdırılmasıdır ki, bu da onların sistemləşdirilməsi və müqayisəsindən irəli gələn hədəfləri və məqsədləri ilə şərtlənir. Sistemləşdirmənin əsasını vergilərin

hesablanması və alınması, büdcə sisteminin bəndləri üzrə bölgüsü metodları, tətbiq edilən vergi dərəcələrinin xarakteri, vergi güzəştləri və digər meyarlar təşkil edə bilərlər.

Vergitutmanın müasir nəzəriyyəsi və təcrübəsi üçün ən çox əhəmiyyət kəsb edən vergi təsnifatlarının növləri aşağıdakılardır:

- 1) vergilərin alınması üsulları üzrə;
- 2) vergiləri təyin edən orqan üzrə;
- 3) verginin məqsədyönlü tətbiq edilməsi istiqamətinə görə;
- 4) vergi ödəyici-subyekt üzrə;
- 5) vergi ödənişlərinin köçürüldüyü büdcənin səviyyəsinə görə;
- 6) mühasibət uçotunun aparılması qaydasına görə;
- 7) ödəniş müddətləri üzrə.

İqtisadi ədəbiyyatda vergilərin alınması üsulu ilə təsnifatı ənənəvi qayda kimi müəyyən edilmişdir. Vergilərin eyni zamanda alınması metodu üzrə, tətbiq edilən dərəcələrin xarakterinə görə, vergitutma obyektlərinə və vergi ödəyicilərinə görə qruplaşdırılması variantının kifayət qədər mürəkkəb olmasına baxmayaraq, bu sistem yetərinə geniş yayılmışdır. Bu sistemin əsasında bütün vergilərin üç qrupa bölünməsi durur:

- 1) birbaşa vergilər;
- 2) dolaylı vergilər;
- 3) rüsumlar və yığımclar.

Birbaşa vergilər dedikdə gəlirə və mülkiyyətə görə alınan vergilər başa düşülür, dolaylı vergilər – mallara və xidmətlərə qoyulan vergilərdir. Rüsumlar və yığımclar qrupuna birinci və ikinci qrupda yer almayan bütün digər vergilər daxil edilir [5].

Birbaşa vergilər də öz növbəsində real və fərdi vergilərə ayrılır. Vergilərin real və fərdi növlərə bölünməsi ona əsaslanır ki, real vergilər vergi ödəyicilərinə mənsub olan ayrı-ayrı əşyalara görə qoyulur, fərdi vergilər – vergi ödəyicilərinin toplam gəlirlərinə və ya mülkiyyətinə əsaslanır. Birbaşa real vergilər qrupunu torpağa,

mədənə görə tutulan vergilər, pul kapitalından əldə edilən gəlirdən tutulan vergilər, qiymətli kağızlara qoyulan vergilər təşkil edir. Birbaşa fərdi vergilər qrupuna fiziki şəxslərin gəlirlərinə qoyulan vergilər, səhmdar cəmiyyətlərin (korporativ) mənfəətindən (gəlirindən) tutulan vergilər, hüquqi və fiziki şəxslərin mülkiyyətinə qoyulan vergilər, kapital artımından, əlavə gəlirdən tutulan vergilər, adam başına alınan vergilər daxil edilir. Fərdi vergilərə həmçinin miras qalma və ya bağışlama qaydası ilə sahibini dəyişən mülkiyyətdən alınan vergilər də aid edilir.

Dolayı vergilər qrupuna aksizlər, dövlətin fiskal inhisarları, dövrüyyədən alınan vergilər, satışdan alınan vergilər, ƏDV, gömrük rüsumları və gömrük yığımları, eləcə də dövlət rüsumu daxil edilir. Aksiz qrupuna mal və xidmətlərdən tutulan bütün növ vergilər daxil edilə bilər. Bəzən əlavə dəyərdən tutulan vergiyə dövrüyyədən alınan verginin bir növü kimi baxılır və bu iki vergi bir qrupda birləşdirilərək fərdi aksizlərdən fərqli tutulur.

Vergilər probleminə diqqəti cəlb edən əsas məqamlardan biri vergilərin məzmunu və formalarının xarakteridir. Verginin mahiyyəti və tərifinə nüfuz etdikcə aydın olur ki, vergi ödəyicilərinin vergilərini öz istəklərindən asılı olmayaraq, məcburi qaydada ödəməsi faktı real bir həqiqətdir. Biz bilirik ki, müəyyən növ məhsulların istehsalı və göstərilən müxtəlif xidmətlərə görə ödənilən vergilər təkcə büdcələrin gəlirliliyinin təmin edilməsində başlıca mənbələr rolunu oynamır, həm də müəyyən funksiyaları yerinə yetirir. Vergilər üçün ən başlıca və mühüm olan məqam fiskal funksiyadır ki, bunun sayəsində dövlətin pul gəlirləri formalaşır. Bu funksiya ən mürəkkəb və məsuliyyətli funksiyadır, beləki, burada söhbət büdcənin gəlirlərinin 80-90%-nin təmin edilməsindən gedir. Burada daha bir yanaşmanın vacibliyini qeyd etmək lazımdır. Dövlətin iqtisadi hədəfləri ilə maliyyə mexanizmi arasında qarşılıqlı əlaqə vardır, o cümlədən, əgər dövlət əhəlinin rifah səviyyəsinin və onun sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması ilə məşğul olarsa, o zaman obyektiv bir hal kimi vergi problemi ön plana çıxacaqdır. Beləki, dövlət bütün bu vəzifələrini maliyyə vəsaitləri hesabına yerinə yetirir, yəni əhəlidən büdcəyə daxil olan vergilərin hesabına. Bu

aspektdə vergilər dövlətin iqtisadiyyatının maliyyə cəhətdən tənzimlənməsinin ən əsas və effektiv mexanizmi kimi çıxış edir.

Dövlət iqtisadi, siyasi, sosial və digər ictimai problemləri vergilərin köməyi ilə həll edir. Vergilərin praktik təyinatının reallaşdırılması vergitutma funksiyalarının vasitəsilə həyata keçirilir.

Verginin funksiyası – verginin mahiyyətinə xas olan xüsusiyyətlərinin ifadə edilməsi üsuludur. Funksiya gəlirlərin dəyər bölgüsünün və yenidən bölgüsünün bir aləti kimi sözü gedən iqtisadi kateqoriyanın ictimai təyinatının necə reallaşdırıldığını göstərir. İndiyə kimi iqtisadi ədəbiyyatda vergi funksiyalarının sayı, məzmunu və reallaşdırılması haqqında vahid bir fikir formalaşmamışdır [8].

Digər tərəfdən vergi sisteminin funksiyaları verginin daxili mahiyyətinin ifadəsidir, məhz buna görə də “hədəflərlə və məqsədlərlə” məhdudlaşa bilməz, beləki bunlar zaman baxımından konkret və məhdud xarakter daşıyırlar və dövlət tərəfindən formulə edilir. Vergi sisteminin və onun təzahür etdiyi vergi siyasətinin məqsədləri inkişafın hər bir məlum dövrü üçün müvafiq hakimiyyət orqanları tərəfindən ayrıca müəyyən edilir. Bununla bağlı olaraq funksiyaları bir tərəfdən, hədəflər və məqsədləri isə digər tərəfdən obyektiv və subyektiv olmalarına görə fərqləndirmək olar ki, buna da iqtisadi münasibətlərin və iqtisadi siyasətin nəticəsi kimi baxıla bilər. Verginin funksiyalarının obyektivliyinin tanınmasından imtina edilməsi onların reallaşdırılması prosesini obyektiv əsaslardan məhrum edir. Bu da vergitutma problemlərinin subyektiv aktlarla, yəni bir sıra vergilərin tətbiqi və ya digərlərinin ləğv edilməsi ilə həll edilməsinin mümkün olması haqqında aldadıcı mənzərə (illüziya) yaradır. Eyni zamanda məhz, vergilərin funksiyalarında təzahür edən vergi münasibətlərinin təhlili vergi siyasətinin obyektiv şərtlərə söykənməsini və dolğun məzmunlu olmasını təmin edir.

Vergilərin ən mühüm funksiyaları fiskal (bölüşdürücü) və tənzimləyici funksiyalarıdır. Vergilərin bu əsas funksiyaları ilə yanaşı müstəqil funksiyalar kimi fərqlənən sosial və nəzarət funksiyalarını da göstərmək olar.

Vergilərin fiskal (bölüşdürücü) funksiyasının vasitəsilə vergilərin əsas ictimai təyinatları reallaşdırılır – cəmiyyətin dövlətə həvalə etdiyi funksiyalarını həyata keçirmək üçün dövlətə lazım olan maliyyə resurslarının formalaşdırılması. Fiskal funksiya çərçivəsində vergi ödəyiciləri ilə hakimiyyət orqanları arasındakı iqtisadi münasibətlər reallaşır və beləliklə də maliyyə resurslarının iqtisadi müvəkkillərdən dövlətə axın edilməsi hərəkəti təmin edilmiş olur. Demokratik prinsiplərə əsaslanan dövlətlərin yaranmasına qədərki dövrlərdə vergi münasibətləri istisnasız olaraq fiskal xarakter daşıyırdı. Vergilər təyin olunarkən sosial ədalətə söykənən hər hansı bir vergitutma formaları nəzərə alınmırdı. Demokratik ölkələr inkişaf etdikcə, daha doğrusu vergi münasibətlərinin inkişafının müasir mərhələsində vergilərin fiskal funksiyası bir növ bölüşdürücü və sosial ədalət elementləri əlavə edilməklə tamamlanmış oldu. Bunun nəticəsində vergilərin mahiyyəti fiziki və hüquqi şəxslərin təsərrüfat fəaliyyətləri nəticəsində qazandıqları pul vəsaitlərinin bölgüsü səbəbilə onlarla dövlət arasında yaranmış münasibətlərdə təzahür etməyə başladı. Təcrübədə bu proses ictimaiyyətin zəruri tələbatlarının maliyyələşdirilməsi üçün tələb olunan pul vəsaitlərinin büdcədə və büdcədən kənar fondlarda akkumulyasiyası yolu ilə dövlət gəlirlərinin formalaşması şəklində baş verir. [12]

Bir çox ekspertlər qeyd edir ki, Azərbaycanda məhz, bu funksiyaya böyük diqqət yetirilir, ancaq onun tənzimləyici və stimullaşdırıcı funksiyaları demək olar ki, istifadə zonasından kənarda qalmış olur. Ona görə də vergilərə yalnız pul vəsaitlərinin büdcəyə daxil edilməsinin əsas vasitəsi kimi yanaşmaq olmaz.

Vergilərin tənzimləyici funksiyası vergi mexanizmləri vasitəsilə dövlətin vergi siyasətinin bu və ya digər məsələlərini həll etməyə xidmət edir və vergitutma sisteminin cəmiyyətdə baş verən iqtisadi proseslərə və meyllərə təsir etməsini nəzərdə tutur. Vergi mexanizminin (vergi dərəcələri, güzəştlər sistemi, vergi ödənişlərinin təxirə salınması, vergi kreditlərinin verilməsi formaları və s.) vasitəsilə dövlət təsərrüfatla məşğul olan subyektlərin investisiya fəaliyyətlərini, fiziki şəxslərin sahibkarlıq fəallığını və bu kimi başqa fəaliyyətləri tənzimləyə bilər. Beləliklə də

tənzimləyici funksiya vergi münasibətlərinin makro-iqtisadi proporsiyalara və təsərrüfatla məşğul olan subyektlərin davranışlarına təsir göstərməsi prosesində özünü biruzə verir. Bu funksiya təkcə iyerarxik təbəçiliyi əks etdirən (hakimiyyət – ödəyici) iqtisadi münasibətləri deyil, həm də iqtisadi müvəkkillərin öz aralarındakı münasibətləri də reallaşdırır.

Dövriyyədə olan pulların məbləği ilə qiyməti olan əmtəə kütləsi arasında nisbətin pozulması və dövriyyə sferasında əmtəələrin dəyərinə uyğun gəlməyən artıq pul kütləsinin əmələ gəlməsi hallarında dövlət bu pulların aradan götürülməsi üçün dolayı vergitutmanın rolunu gücləndirə bilər. Bu, dövlətə imkan verir ki, iqtisadiyyatdakı pulların hərəkətinə nəzarəti həyata keçirsin və həmin pulları istehsal səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün iqtisadiyyata yönəlsin. Bu da öz növbəsində bu iki mühüm iqtisadi göstəricilər arasında tələb olunan nisbətin bərpa edilməsinə təkan vermiş olur.

Sosial funksiya ədalətli vergitutma problemləri sahəsində fəaliyyət göstərir və aşağıdakılar vasitəsilə reallaşır:

- mütərəqqi vergitutma şkalalarından (dərəcələrindən) istifadə edilməsi;
- vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsi;
- zinət əşyalarına aksizlərin tətbiq edilməsi;
- büdcədən kənar dövlət sosial fondlarına yönəldilməsi nəzərdə tutulan bir sıra ayırımların vergi sisteminin strukturuna daxil edilməsi və s.

Nəzarət funksiyasının mahiyyəti vergi ödənişlərinin və vergi daxilolmalarının kəmiyyətcə əks olunmasından və bir-birinə uyğun gəlməsindən ibarətdir. Qeyd edilən vergitutma funksiyası imkan verir ki, dövlət vergi ödənişlərinin vaxtlı-vaxtında və tam şəkildə büdcəyə daxil olunmasına nəzarət etsin, eləcə də onların həcmi maliyyə resurslarına olan tələbatla müqayisə etsin. Buna görə də vergilərin nəzarət funksiyasının tam dolğun şəkildə və dərindən reallaşdırılması vergi nizam-intizamından asılıdır.

Bütün vergitutma funksiyalarının tam şəkildə reallaşması maliyyə-büdcə münasibətlərinin və dövlətin vergi siyasətinin səmərəliliyini təmin edir. “Vergi” kateqoriyasının ictimai təyinatının reallaşdırılması dövlətin vergi siyasətinin vasitəsilə həyata keçirilir. Vergi siyasəti vergitutma nəzəriyyəsinin əsas ilkin müddəaları bazasında işlənib hazırlanır. Bu müddəalar vergitutma prinsipləri sistemini təşkil edir. Verginin əsas prinsipləri hələ dahi Adan Smit tərəfindən formalaşdırılmışdır:

1. Dövlətin mənsubiyyətində olan təbəələri imkan daxilində öz bacarıqlarına və qüvvələrinə müvafiq olaraq dövlətin saxlanılmasında iştirak etməlidirlər, daha doğrusu dövlətin himayəsi altında onların istifadə edə bildikləri gəlirlərə müvafiq olaraq...

2. Hər bir ayrılıqda götürülmüş şəxsin ödəməyə borclu olduğu vergi ixtiyari şəkildə deyil, dəqiq müəyyən edilməlidir. Ödənilmə müddəti, ödənilmə üsulu, ödənişin məbləği – bütüb bunlar şəffaf olmalı və ödəyici üçün və hər hansı başqa bir şəxs üçün müəyyənləşdirilməlidir...

3. Hər bir vergi elə bir vaxtda və elə bir üsulla alınmalıdır ki, ödəyici vergini ona daha rahat olan zamanda və şəkildə ödəməsi təmin edilsin...

4. Hər bir vergi elə düşünülməli və işlənilməlidir ki, dövlət aldığı və xalqın cibindən tutduğu məbləğ ehtimal ki, onun dövlətin xəzinəsinə gətirəcəyi ehtimal edilən həddən yüksək olsun...

Göründüyü kimi A. Smit vergitutmanın aşağıda göstərilən prinsiplərinə istinad edirdi:

- bir bərabərdə olma, bərabər gərginlik kimi başa düşülür, bütün vergi ödəyiciləri üçün vergilərin alınması qaydalarının və normalarının ümumi olması deməkdir;

- müəyyənlik – vergitutmanın dəqiqliyi, aydınlığı, normaların və dərəcələrin sabitliyi deməkdir;

- sadəlik və rahatlıq (asandlıq) – sözlərin birbaşa hərfi mənasında başa düşülür;

- sıxıntısızlıq, yəni vergi məbləği mülayim, məhdud səviyyədə olmalıdır ki, onun ödənilməsi vergi ödəyiciləri üçün ağır bir yükə çevrilməsin.

Hazırkı dövrdə iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə ən çox tətbiq edilən vergi sistemlərindəki vergi prinsiplərini iqtisadi, hüquqi və təşkilatı qruplar kimi təsnifləşdirmək olar.

İqtisadi prinsiplər qrupuna bunlar aiddir:

- təsərrüfat müstəqilliyi vergitutma obyektinin vergi ödəyicisinin mülkiyyətində olmasını nəzərdə tutur;

- ədalətlik prinsipi ölkədəki vergi münasibətlərinin sosial baxımdan ədalətli olmasını nəzərdə tutur, daha doğrusu konkret bir vergi ödəyicisindən tutulan verginin məbləği həmin vergi ödəyicinin gəlirlərinin səviyyəsindən asılı olmalıdır;

- mütənasiblik vergi bazasının həcmnin, vergi dərəcəsinin və büdcənin vergi gəlirlərinin qarşılıqlı asılılığına əsaslanır.

Hüquqi prinsiplər qrupuna bunlar aiddir:

- maraqların nəzərə alınması vergi ödənişlərinin müəyyənliyinə (vergitutma metodu, vergi dərəcəsinin ölçüsü və ödənilmə müddəti), asanlıqla hesablanmasına və rahatlıqla ödənilməsinə əsaslanır;

- qənaətçilik vergi orqanlarının işinin təşkil olunmasında səmərəliliyə nail olunmasına əsaslanır ki, son nəticədə ölkə üzrə orta siyahı sayına görə vergi inspektoru üzrə nəticələrin onun saxlanılmasına sərf edilən xərclərə olan nisbət ilə ölçülür;

- neytrallıq vergi ödənişlərinin ümumiliyini və vergi qanunvericiliyi qarşısında bütün vergi ödəyicilərinin bərabərliyini nəzərdə tutur;

Təşkilatı prinsiplər qrupuna bunlar aiddir:

- vergi sisteminin vahidliyi ölkənin ərazisi çərçivəsində malların (işlərin, xidmətlərin) və ya pul vəsaitlərinin sərbəst şəkildə yer dəyişməsinə birbaşa və ya dolayısı ilə məhdudlaşdırma bilən vergilərin qoyulmasının yolverilməz olduğunu

nəzərdə tutur. Həmçinin vətəndaşların öz konstitutsiya hüquqlarının reallaşdırılmasına əngəl törədən vergilər və yığımlar təyin edilməsi də yolverilməzdir;

- hərəkətlilik (elastiklik) prinsipi nəzərdə tutur ki, vergiləri ölkənin obyektiv ehtiyaclarına uyğun olan bir səviyyəyə gətirmək məqsədilə vergi öhdəlikləri operativ şəkildə dəyişdirilə bilər. Örnək olaraq vergi ödəməkdən yayınma hallarına qarşı dövlətin tətbiq etdiyi tədbirləri və ölkənin yerli istehsalçılarına və sahibkarlarına müvəqqəti olaraq dəstək verilməsi zərurətindən çıxış edərək gömrük rüsumlarının həcmi dəyişdirməsini göstərmək olar;

- sabitlik prinsipi ona əsaslanır ki, vergi sistemi səmərəli olmalıdır. Bu da öz növbəsində vergi sisteminin hər hansı bir dəyişikliyə və əlavələrin edilməsinə daha az məruz qalmasının əsasını təşkil edir.

1.3. Vergi siyasətin iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi sistemində rolu

Vergi siyasəti – dövlətin səlahiyyətli dövlət hakimiyyəti və dövlət idarəetmə orqanlarının vergi tutma və vergi qoyma sahəsində ölkənin vergi sistemində qanuni əsaslarla həyata keçirilən, vergi təsnifatını, vergi qoyma metodları və prinsiplərini əks etdirən kompleks tədbirlərdə ifadəsini tapan fəaliyyətidir.

Vergilər - dövlət suverenliyinin bir təzahürüdür. Onlar dövlət əmlakı və kreditlərindən olan gəlirlərdən bununla fərqlənir. Vergi tutmaq hüququ, sikkələrin çapı və məhkəmə sistemi kimi, həmişə dövlətin suveren hüquqlarından biri olmuşdur. Deməli, vergilər birtərəfli qaydada müəyyən edilir, vergilərin qoyulmasına razılıqla onların yığılmasının məcburi təbiəti arasındakı ziddiyyət isə yalnız xaricidir. Vergilər və onların funksiyaları real təməli, yəni dövlətin vergi siyasətində istifadə etdiyi vergi münasibətlərinin obyektiv hərəkət qanunlarını əks edir [10].

Vergi siyasəti - dövlətin maliyyə siyasətinin tərkib hissəsidir. Vergi siyasətinin məzmunu və məqsədi cəmiyyətin sosial-iqtisadi quruluşu, iqtisadiyyat və dövlət

maliyyəsinin vəziyyəti ilə müəyyən edilir. Bundan əlavə, müasir şəraitdə vergi siyasətinin vəziyyətində dövlətin hakimiyyətində olan sosial qruplar da az rol oynayır.

Dövlət tərəfindən vergi siyasəti aşağıdakı üsullarla aparılır:

- idarəetmə;
- maarifləndirmə (təbliğat);
- tərbiyə etmə;
- məsləhət vermə;
- gözəşt təqdim etmə;
- nəzarət etmə;
- məcbur etmə.

Vergi tutmanın idarə edilməsi vergi siyasətini həyata keçirilməsinə bilavasitə cavabdeh olan dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilir ki, bunlara Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi aiddir. Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi və onun struktur bölmələri vergi və ödənişlər haqqında qanunvericiliklə tənzimlənən münasibətlərin iştirakçılarıdır.

Məlumatlandırma (təbliğat) - vergi öhdəliklərinin düzgün yerinə yetirilməsi üçün lazım olan məlumatın vergi ödəyicilərinə çatdırılması üzrə maliyyə və vergi orqanlarının fəaliyyətidir. Bu halda mövcud vergi və rüsumlar, onların hesablanması və ödənilməsi müddətləri və s. haqqında məlumat nəzərdə tutulur. Vergi ödəyicilərinin məlumatlandırılması və tərbiyə edilməsi vergilərin büdcəyə vaxtında alınmasına böyük təsir göstərir. Azərbaycanın Vergi Məcəlləsinə görə, vergi ödəyicilərinə mövcud vergi və ödənişlər haqda pulsuz məlumat verilməlidir. Mövcud vergi və ödənişlər, eləcə də qanunvericilikdə qəbul olunmuş yeni qaydalar barədə məlumat mətbuatda dərc edilməlidir. Vergi ödəyiciləri həmçinin onların hüquq və vəzifələri, vergi orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin səlahiyyətləri haqda xəbərdar olmalıdır.

Vergi qanunvericiliyinin təbliği və izahatının gücləndirilməsi, vergi orqanlarının fəaliyyəti haqda ictimaiyyətə düzgün məlumatın çatdırılması, əhalinin vergi biliklərinin artırılması konsepsiyasının işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi üzrə kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədilə, Vergilər Nazirliyi "195" Telefon xidməti yaradılmışdır. Bu xidmətin üzərinə vahid informasiya siyasəti əsasında vergi qanunvericiliyinin kompleks təşviqi üzrə işlərin təşkil edilməsi qoyulmuşdur [7].

Müasir mərhələdə dövlət vergi siyasətinin əsas vəzifələrindən biri təsərrüfat subyektlərinin fəal maliyyə və iqtisadi fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılması və iqtisadi artımın stimullaşdırılmasına şəxsi və ictimai maraqların, yəni vergi ödəyicisinin sərəncamında qalan vəsaitlərlə vergi və büdcə mexanizmləri vasitəsilə yenidən paylanan vəsaitlərin optimal nisbəti yolu ilə nail olunmasıdır.

Vergi siyasətinin 3 mümkün növünü şərti olaraq göstərirlər:

1. Birinci növü - vergi siyasətinin yüksək səviyyəsi, yəni vergi yükünün maksimum artması ilə xarakterizə olunan siyasət. Bu yolu seçərkən, mütləq elə vəziyyət yaranır ki, vergi səviyyəsində artım müxtəlif səviyyəli büdcələrə olan gəlirlərinin artımı ilə müşayiət olunmur. Bu vergi siyasəti mənfi nəticələrə gətirib çıxara bilər:

- vergi ödənildikdən sonra vergi ödəyicilərinin faktiki olaraq heç bir maliyyə resursları qalmır, bu da geniş təkrar istehsalı mümkünəşür edir; ölkə iqtisadiyyatı ilbəl daha çox böhran uçurumuna sürüşür, bütün sahələrinde istehsalın artım templəri düşür;

- kütləvi şəkildə vergidən yayınma halları geniş miqyas alır ki, bu da nəticədə dövlətin vergilərin əksəriyyəti üzrə yığmalı olduğu vəsaitin yarıdan bir az çoxunu yığmasına gətirib çıxarır;

- "kölgə iqtisadiyyatı " kütləvi xarakter alır ki, burada istehsalın səviyyəsi 25%-dən 40%-ə qədər çatır; vergitutmadan gizlədilmiş maliyyə resursları bir qayda olaraq istehsalın inkişafına getməyib xarici banklardakı hesablara köçürülür.

Bütün bunlar ölkə iqtisadiyyatında böhranın əsas səbəblərindən biri olur ki, nəticəsi isə vergi siyasətinin dəyişdirilməsi və vergilər də daxil olmaqla, bazar mexanizmlərinin daha çox istifadəsi vasitəsilə iqtisadi inkişafda dövlətin tənzimləyici rolunun gücləndirilməsi olur.

2. Vergi siyasətinin ikinci növü - aşağı vergi yükü ki, bu zaman dövlət təkcə öz fiskal maraqlarını deyil, həm də vergi ödəyicilərinin maraqlarını mümkün qədər nəzərə alır. Bu cür siyasət iqtisadiyyatın, xüsusilə real sektorun sürətli inkişafına yardım edir, çünki ən əlverişli vergi və investisiya mühitini təmin edir (vergi səviyyəsi digər ölkələrlə müqayisədə aşağıdır, xarici investisiyaların, o cümlədən ixrac yönümlü xarici investisiyaların böyük axını baş verir və beləliklə, milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması baş verir). Sahibkarlıq subyektlərinin vergi yükü əhəmiyyətli dərəcədə azaldılıb, lakin dövlət sosial proqramları əhəmiyyətli dərəcədə azaldılıb, çünki büdcə gəlirləri azalır. Bu halda, dövlət biznes üçün vergi yükünü zəiflədir, ilk növbədə sosial proqrama öz xərclərini azaldır. Bu siyasətin məqsədi investisiya fəallığını stimullaşdırmaq, kapitalın prioritet genişləndirilməsini təmin etməkdir [11]. Bu cür siyasət o zaman aparılır ki, iqtisadi böhrana keçmək təhdidi olan iqtisadi durğunluq başlamaq istəyir. "Reaganomics" kimi tanınan bu cür vergi siyasəti metodları, xüsusilə XX əsrin 80-ci illərində ABŞ-da istifadə edilmişdir.

3. Üçüncü növü – həm korporasiyalar, həm də fiziki şəxslər üçün kifayət qədər əhəmiyyətli səviyyəli vergi nəzərdə tutan vergi siyasətidir ki, bu da ölkə vətəndaşları üçün yüksək səviyyəli sosial müdafiə, bir çox sosial zəmanətlər və proqramların mövcudluğu ilə kompensasiya olunur.

Maliyyə vəsaitlərinin bölüşdürülməsi və dövlətin öz gəlirlərinin büdcə fondu şəklində təşkil etməsindən, həmçinin bu fond da artıq cəmləşdirilmiş vəsaitlərin iqtisadiyyata məqsədyönlü təsir üçün təkrar bölüşdürülməsindən asılı olaraq, vergi siyasəti iki səviyyədə baş verir: mikroiqtisadi səviyyədə, yəni təsərrüfat subyektlərinin səviyyəsində və makrosəviyyədə ki, bu zaman dövlət bütün cəmiyyətin tarazlı inkişafı üçün prioritet sektorları, bəzi rayonları büdcədən məqsədyönlü surətdə

maliyyələşdirir. Mikrosəviyyədə vergi siyasəti müəssisələr və təşkilatlar tərəfindən dövlət büdcəsinə məcburi qaydada yığılan müxtəlif vergilər, yığımlar, rüsumlar və s. qanunvericiliklə təyin edilməsi yolu ilə həyata keçirilir. Bu o deməkdir ki, müəssisələrin iqtisadiyyatına təsir qanunverici-məcburi xarakter daşıyır. Vergi öhdəlikləri mülkiyyət formasından və fəaliyyətin təşkilati-hüquq xarakterindən asılı olmayaraq, bütün müəssisə və təşkilatlara (büdcədən maliyyələşən və qanunvericiliklə vergi ödəməkdən azad olanlardan başqa) şamil edilir.

Makrosəviyyədə vergi siyasəti iqtisadi inkişafın anti-dövri inkişafının ən vacib vasitəsidir. Bir çox ölkələr iqtisadi artım tempini bərabərləşdirmək məqsədi ilə investisiyaya tələbin tənzimlənməsi üçün (depressiya zamanı onun təşviqi və ən yüksək iqtisadi artım dövründə məhdudlaşdırılması) vergi mexanizmindən istifadə edir. Vergi gəlirləri istehsal həcmi və templərindən bir az gecikdiyindən, avtomatik vergi artımları istehsalda depressiyaya, hətta hasilatın azalmasına gətirib çıxara bilər. Bu vəziyyətdə investisiyaya stimulu artırmaq üçün vergilərin azaldılması lazımdır.

Fiskal siyasətin məqsədlərinə nail olmaq, vergi mexanizmi fəaliyyətində yaranan qeyti-proporsionallığın aradan qaldırılması üçün dövlət müxtəlif alətlərdən, o cümlədən konkret vergi növləri və onların elementləri, obyektləri, subyektləri, güzəştləri, ödəniş şərtləri, dərəcələri, sanksiyalar kimi alətlərdən istifadə edir. Vergi güzəştləri institutunun xüsusiyyəti vergi növləri, hesablama üsulları, onların istifadəsi məqsədləri və tətbiq edildikləri ölkələrlə müəyyən edilir. Dünya təcrübəsi vergi tənzimlənməsinin təşkili prinsiplərinin optimal dəstini inkişaf etdirmişdir. Bunlara daxildir:

- vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsi seçmə xarakter daşıyır;
- investisiya faydaları yalnız dövlət investisiya proqramlarının və müəyyən istehsal həcmələrinin həyata keçirilməsini təmin edən vergi ödəyicilərinə təqdim olunur;
- faydaların istifadəsi dövlətin iqtisadi maraqlarına xələl gətirməməlidir;

- vergi güzəştlərinin tətbiqi qaydası qanunla müəyyən edilir və buna yerli səviyyədə əhəmiyyətli düzəlişlər edilə bilər.

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin qəbul edilməsi ilə vergilərin müəyyən növləri üçün vergi güzəştlərinin istifadəsi daha sistemli olmuşdur [2]. VIII fəsil - "Fiziki şəxslərdən gəlir vergisi"ndən başlayaraq, biz görürük ki, Azərbaycanın vergi siyasətinin mərkəzində milli qanunvericilikdə vergi güzəştlərinin istifadəsi durur. Bəzi vergi növləri, o cümlədən kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalından birbaşa əldə edilmiş gəlir, xeyriyyə təşkilatlarının gəliri, dövlət hakimiyyət orqanlarının gəlirləri tam vergi ödəməkdən azaddır. Bütün bu güzəştlər bu növ fəaliyyətlərin stimullaşdırılması üçün, habelə onların rentabelliyyənin artırılması üçün tətbiq olunur.

İqtisadiyyatın dövlət vergi tənzimlənməsinin digər mühüm aləti vergi cəzalarıdır. Onların rolu ikilidir, çünki, əvvəla, onlar vergi qanunvericiliyinin həyata keçirilməsini təmin edir (sanksiyalar büdcə və ya büdcədən kənar fondlar qarşısında öhdəliklərin düzgün yerinə yetirilməməsinə görə tətbiq olunur), ikincisi, onlar təsərrüfat subyektlərini öz fəaliyyətlərində daha səmərəli təsərrüfatçılıq formalarından istifadəyə istiqamətləndirirlər. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, sanksiyaların təsirliyi nəzarət və cəza orqanlarının işinin effektivliyindən asılıdır.

Beləliklə, bütün nəzərdə tutulmuş tədbirlərin nəticəsində iqtisadi stimullaşdırma bu gün həm aşağı vergi dərəcələri və vergidən azad etmə şəklində, həm də ünvanlı vergi güzəştləri formasında həyata keçirilir. Lakin verilmiş güzəştlər nəticəsində azad ediləcək vəsaitlərin vergi ödəyicisi tərəfindən istehsalın inkişafı üçün və ya tədqiqat üçün istifadə ediləcəyinə dövlət tərəfindən heç bir zəmanət yoxdur. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, hətta hörmətli sivil vergi ödəyiciləri iqtisadi inkişaf məqsədləri üçün belə hallarda azad olunmuş maliyyə resurslarının üçdə birindən azını sərf edirlər. Eyni zamanda, xüsusi ünvanlı imtiyazların təqdim edilməsi bu və ya digər güzəştləri təqdim edərkən dövlətin güddüyü məqsədlər üçün iqtisadiyyata yönəldilən maliyyə resurslarının demək olar ki, 100% istifadə edilməsinə zəmanət verir.

Vergilərin vasitəsilə həyata keçirilən dövlət tənzimlənməsi vasitələri arasında əsas vəsaitlərin sürətli amortizasiya silinməsi və Nazirlər Kabinetinin bununla bağlı xüsusi qərarı çərçivəsində həyata keçirilən gizli ehtiyatların əmələ gəlməsi və reallaşdırılması xüsusi yer tutur. Müasir şəraitdə əsas vəsaitlərin sürətli amortizasiya silinməsi iqtisadiyyatda yığılı, struktur dəyişiklikləri stimullaşdıran əsas vasitədir və təsərrüfat siklinə, məşgulluğa mühüm təsir alətidir. Amortizasiya silinmələrinin dərəcələri və qaydalarını dəyişərək, dövlət tənzimləyici orqanları xalis mənfəətin istehsal xərclərinə daxil edilməsi yolu ilə vergilərin ödənilməsindən azad edilə bilən və sonradan gələcəkdə yeni kapital qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi üçün amortizasiya fonduna köçürülə bilən hissəsini müəyyən edir. Amortizasiya dərəcələri müntəzəm dərc olunur. Bu investisiyaların dövlət tənzimlənməsinin, mənfəətin vergilərdən azad olunması, onların amortizasiya fondunda gizlədilməsi və yeni investisiyalar üçün məcburi istifadəsi üçün güclü rıçaqdır. Əsas kapitalın sürətli silinməsi effektinin bir sıra mənfi nəticələri var. Gəlir vergisi payının daha da azalması onun hesabına baş verir ki, balans mənfəətinin vergiyə cəlb olunması azaldıqca, onun vergiyə cəlb olunması vergi dərəcələrinin mütərəqqi xarakteri səbəbindən azalır. Sürətli silinmə əsas vəsaitlərin balans dəyərinin onların real qiymətindən çox ayrılmasına gətirib çıxarır. Əsas kapitalın sürətli amortizasiya silinməsi normalarının dəyişməsi bütün inkişaf etmiş ölkələrdə dövlət konyunkturu və struktur siyasət vasitəsi kimi, həmçinin elmi tədqiqatların stimullaşdırılması və onların nəticələrinin istehsalda tətbiqi üçün istifadə olunur. Amortizasiya ayırmaları effekti tənəzzül və böhranlar dövrünün zəiflədiyi əlverişli konyunktur illərində yaxşı gözə çarpır. Sürətli amortizasiya silinməsi üzrə imtiyazlar dövlət büdcəsinə mənfəət vergisi gəlirlərinin azaldılması ilə eynidir. Bunun nəticəsi digər vergilərin artması və ya dövlət borcunun artması ola bilər. Dövlət tənzimlənməsi alətləri olaraq təsərrüfat məqsədləri üçün büdcə xərcləri də istifadə olunur. Bu, dövlət kreditləri, subsidiyalar, eləcə də özəl sektorda mal və xidmətlərin alınması xərcləri ola bilər [15].

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində hər bir dövlət fiskal siyasətdən bazarın mənfəətlərinə xüsusi təsir tənzimləyicisi kimi geniş istifadə edir. Vergilər, bütün vergi sistemi kimi, bazar şəraitində iqtisadiyyatın idarə olunması üçün güclü bir vasitədir. Vergiləri, vergi subyektləri və obyektlərini, vergi bazası, vergi dərəcələri, təşviq və cərimələri, vergitutma şərtlərini müəyyən edərək, dövlət milli maraqlar əsasında bəzi istiqamətlərdə sahibkarlıq fəaliyyətini təşviq edir. Fənlər və vergitutma obyektlərinin, qəbulu dəyişdirilməsi, digər stimullaşdırır. Tətbiq edilən iqtisadi qərarların səmərəliliyi əsasən vergi sisteminin uğurlu fəaliyyətindən asılıdır. Vergilərin tətbiqi sahibkar və müəssisələrin sahə tabeliyindən, mülkiyyət və təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq, kommersiya maraqlarının milli maraqlarla qarşılıqlı əlaqələrini təmin edən iqtisadi idarəetmə üsullarından biridir.

Vergilər vasitəsilə bütün mülkiyyət formaları olan sahibkarlar və müəssisələrin dövlət və yerli büdcələr, banklar. eləcə də yuxarı təşkilatlarla qarşılıqlı əlaqələri müəyyən edilir. Dövlətin vergi siyasəti dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin növü, məqsədi və dərəcəsini əks etdirir və orada vəziyyətdən asılı olaraq dəyişir. Buna görə də, maliyyə siyasəti cəmiyyətin sosial və iqtisadi sahələrdə faktiki vəziyyəti əsasında aparılmalıdır.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA VERGİ SİYASƏTİNİN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN MEXANİZMLƏRİ

2.1. Azərbaycanın vergi siyasətinin dövlət tənzimlənməsi mexanizminin təkamülü

Azərbaycanda müstəqillik əldə etdikdən sonra, bir çox sahələrdə olduğu kimi vergi sahəsində də çox uğursuz vəziyyət var idi. Bu zaman iqtisadi siyasətdə onun konsepsiyasının tərkib hissəsi olan əsaslı dəyişikliklər həyata keçirmək, eləcə də müasir standartlara cavab verən vergi sisteminin formalaşması zəruriyyəti yaranır. Bu ehtiyac o səbəbdən yaranmışdır ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində vergi sistemi iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin mühüm alətlərindən biri kimi çıxış edir, həmçinin maliyyə-kredit münasibətlərinin tənzimlənməsində mühüm rol oynayır. Yeni sosial-iqtisadi formasiyanın tələblərinə cavab verən vergi sisteminin qurulması bütün istehsal sisteminin tənzimlənməsində mühüm rol oynamışdı. Bazar iqtisadiyyatının əsas xüsusiyyətlərindən birinə nail olunması, yəni ölkənin milli xüsusiyyətlərinə və beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan təkmilləşdirilmiş vergi sisteminin yaradılması ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin bu sahəyə diqqəti və səyləri sayəsində mümkün olmuşdur. Hələ müstəqilliyimizin ilk illərində ümummilli lider Heydər Əliyev demişdi: "Əgər biz müstəqil ölkəyiksə və biz müstəqil inkişaf etmək istəyiriksə, biz vergilər vasitəsilə bazar iqtisadiyyatını tənzimləməliyik. Ona görə də biz vergi orqanlarının işinə daha çox diqqət yetirməliyik".

Məhz Heydər Əliyevin bu diqqət və qayğısının nəticəsində ölkəmizdə bütün müasir standartlara cavab verən vergi sistemini qurmaq, eləcə də büdcə gəlirlərinin formalaşmasında vergilərin payının artması ilə bağlı yeni vergi siyasətinin reallaşmasına başlamaq mümkün olmuşdu. XX əsrin 90-cı illərinin ortalarına qədər köhnə inzibati idarəetməyə əsaslanırdı və yalnız vergi toplanması həyata keçirilirdi. Prezidentimizin dövlət nəzarətinin güclənməsi və bu sistemin təkmilləşdirilməsinə, eləcə də sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına süni maneələrin aradan qaldırılmasına yönəlmiş fərmanları Azərbaycanda vergi sisteminin yaradılması prosesinin yenidən

qurulmasını təmin etdi. Bütün bunlar vergi münasibətlərinin tənzimlənməsi, beynəlxalq standartlara cavab verən vergi sisteminin formalaşması, operativ vergi siyasətinin aparılmasının ölkənin iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas prioritetləri olduğunu göstərir. Bu mənada, vergi sisteminin inkişafının əsas istiqamətləri bunlar idi:

- vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi və onun normativ-hüquqi bazasının yaradılması;
- vergi dərəcələrinin azaldılması;
- iqtisadiyyatda investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması;
- kiçik və orta biznes üçün əlverişli vergi mühitinin yaradılması;
- vergi orqanlarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması.

Ölkədə iqtisadi islahatların genişləndirilməsi ilə əlaqədar vergitutmanın hüquqi və metodoloji əsaslarının təkmilləşdirilməsinə ehtiyac yaranmışdı. 90-ci illərin əvvəllərində vergi tutma sahəsində bir sıra qanun və qaydalar qəbul edilmişdir. Bunlara 1991-ci il yanvarın əvvəlində "Əlavə Dəyər Vergisi" və 1992-ci ildə "Aksiz vergisi", 1993-cü ildə "Mənfəət vergisi", "Gəlir vergisi", "Dövlət Vergi Xidməti", "Torpaq vergisi" Qanunlarının qəbul edilməsini aid etmək olar. 1992-ci ildən Vergi Departamenti fəaliyyətə başlamışdır. Lakin vergi qanunvericiliyindəki əksikliklər həm vergi ödəyiciləri və həm də vergi orqanlarının əsaslı narazılığına səbəb olurdu. Bu baxımdan, 1994-cü ildən başlayaraq, vergi sisteminin təkmilləşdirilməsində geniş islahatlara başlandı. Daha inkişaf etmiş vergi sistemi yaratmaq üçün Heydər Əliyev Nazirlər Kabinetinə verginin tənzimlənməsi ilə bağlı daha əhəmiyyətli qanunlar qəbul etməyi tapşırdı.

Bu qanunlara aşağıdakıları aid etmək olar:

- 18 iyul 1995-ci il tarixli "Əhali ilə nağd əməliyyatların aparılmasında kassa aparatlarının tətbiqi haqqında";
- 19 dekabr 1996-cı il tarixli "Vergi ödəyicilərinin uçotunun təkmilləşdirilməsi haqqında";

- 31 mart 1997-ci il tarixli "Mənfəət vergisinin mərkəzləşdirilmiş ödənilməsi üzrə fəaliyyəti həyata keçirən müəssisələr haqqında";
- 16 aprel 1997-ci il tarixli "Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilən avtomobillərin aksiz vergisinə cəlb edilməsi haqqında";
- 1 may 1997-ci il tarixli "Müəssisə və təşkilatların avans ödənişlərinin hesablanması və ödənilməsi";
- 3 iyul 1997-ci il tarixli "Məhsulun (malların və xidmətlərin) maya dəyərinə daxil edilmiş müəyyən xərclərin tənzimlənməsi haqqında".

Bu sahədə vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi və islahatların sürətləndirilməsi, eləcə də vergi münasibətlərini tənzimləyən qanunvericilik bazasının yaradılmasının yaxşılaşdırılması məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin yaradılması prosesi başladı. Bu layihənin qəbul edilməsi beynəlxalq standartlara uyğun olan vergi inzibatçılığının formalaşması, vergi sisteminin mərkəzləşdirilmiş qaydada idarə olunması, vahid hüquqi baza əsasında bütün vergi sisteminin tənzimlənməsini təmin edirdi. 1998-ci ilin noyabr ayında keçirilmiş Nazirlər Kabinetinin iclasında Vergi Məcəlləsinin qəbul edilməsi barədə yekun qərar qəbul edilmişdi və Prezidentin özü bu sənədin qəbul edilməsi vurğulamış və müvafiq sərəncam və göstərişləri vermişdi.

Bu sənədin tərtib edilməsi prosesində vergi prinsiplərinin sadələşdirilməsi, onun bazasının genişləndirilməsi, vergi yükünün azaldılması, vergi ödəyicilərinin hüquqlarının genişləndirilməsinə və s. əsaslanmışdı. Burada əsas diqqət daha təkmilləşdirilmiş vergi qanunvericiliyinin yaradılmasına, vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi və bütün vergilərin dövlət büdcəsinə səfərbər edilməsinə yönəldilmişdir.

2001-ci il yanvarın 1-dən, Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi qüvvəyə minib. Bu sənəd Azərbaycanın vergi sisteminin ən əhəmiyyətli müddəaları, xüsusilə də Azərbaycanda fəaliyyət göstərən vergi və ödənişlər, onların tətbiqi və

ləğvi qaydaları, eləcə də vergi ödəyiciləri və onların agentləri ilə dövlət arasında bütün kompleks münasibətləri tənzimləyir.

Vergi Məcəlləsi vergi orqanları və vergi ödəyicilərinin münasibətlərindən başlayaraq, orada nəzərdə tutulmuş bütün vergilərin hesablanma və ödənilməsi qaydasına qədər bütün vergi məsələlərini tənzimləyən, demək olar ki, yeganə normativ aktdır. Vergi Məcəlləsi - Azərbaycan Respublikasının vergi sistemini dünyadakı vergi modelinə yaxınlaşdıran, onun formalaşmasındakı yeni mərhələdir. Vergi Məcəlləsi vergi orqanları və vergi ödəyiciləri arasında münasibətlərin keyfiyyətə yeni səviyyəyə gətirmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Vergi Məcəlləsi çox sayda altqanunvericilik aktlarını, demək olar ki, tamamilə ləğv edir, o çox dərəcədə birbaşa təsir qanununa çevrilir ki, bu da vergi qanunvericiliyini daha şəffaf və aydın edir. Vergi Məcəlləsi hər hansı bir təlimat və ya departament məktubları, vergi və maliyyə orqanlarının heç bir izahat və şərtlərinin dərc edilməsini nəzərdə tutmur. Düzdür, yuxarı orqanlar vergilərin hesablanması və bəyannamələrin formalarını təsdiq etməli, vergilərin düzgün hesablanması üçün müəyyən göstəricilərinin hesablanması qaydasını müəyyən etməlidir. Məcəllə və yalnız məcəllə vergi ödəyicisi və vergi orqanları arasında yaranan problemləri tam tənzimləmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu, vergi ödəyicisinə "oyun qaydaları"nı dəqiq bilməyə və fiskal xidmətlər tərəfindən bəzən yol verildiyi özbaşınalığın qarşısını almağa imkan verəcək. Bu məqsədlə Vergi Məcəlləsi çoxsaylı prosessual məqamları nəzərdə tutmuşdur ki, bunlar da vergi orqanları və vergi ödəyiciləri arasında münasibətləri yeni səviyyəyə qaldırmalıdır.

Vergi Məcəlləsində, əvvəlki qanunvericilikdən fərqli olaraq, aydın və birmənalı şəkildə vergi yoxlamaları qaydaları, vergi ödəyicisinə, üzərinə qoyulmuş öhdəlikləri yerinə yetirmədiyi halda, inzibati ölçülərin tətbiqi imkanı ilə tənzimlənir. Vergi Məcəlləsində vergi yoxlamalarının keçirilməsi proseduru yazılmış, onların həyata keçirilməsi müddəti məhdudlaşdırılmış, həmçinin təkrar yoxlamaların keçirilməsinə ciddi məhdudiyyətlər nəzərdə tutulub. İlk dəfə Azərbaycan Respublikasının vergi

sisteminin mövcudluğu müddətində vergi öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi müddətinin ödəniş müddətinin uzadılması, möhlət və ya vergi krediti şəklində həyata keçirilən dəyişikliklərin edilməsi qaydası aydın şəkildə müəyyən edilmişdir. Vergi Məcəlləsi, ayrı-ayrı əsaslarla vergi öhdəliyinin yerinə yetirilməsi müddəti istisna olmaqla, vergi ödənilməsi üçün möhlət və ya hissə-hissə ödəmək qaydasının tətbiqinin ödənişli olduğunu nəzərdə tutur.

Beləliklə, Vergi Məcəlləsinin qəbul edilməsi vergi münasibətləri iştirakçılarının hər birinin kim, nə zaman və hansı şəraitdə bu və ya digər hərəkətləri etməyə borclu olduğu və ya edə biləcəyi, eləcə də bu hərəkətlərə reaksiyanın necə olmalı olduğunu bildiyinə kifayət qədər möhkəm zəmanət verir. Lakin, qeyd etmək lazımdır ki, Vergi Məcəlləsinin qəbulu 1992-ci ildə Azərbaycanda qəbul edilmiş vergi sistemində əsaslı dəyişikliklərin edilməsi üçün nəzərdə tutulmamışdı. Məcəllə onun tətbiqi müddətində aşkar olunmuş çatışmazlıqlar və qüsurların aradan qaldırılması yolu ilə bu sistemin təkamül yolu ilə dəyişdirilməsini nəzərdə tutur. Bu o deməkdir ki, bizim vergi sistemimizin əsasını təşkil edən əsas vergilər (ƏDV, aksiz vergisi, korporativ gəlir vergisi, şəxsi gəlir, resurs və bir sıra digər vergilər) Vergi Məcəlləsində saxlanılmışdır. Bu vergilər həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə, müxtəlif iqtisadi rejimlərdə sınaqdan keçmişdir. Onlar burada özlərinin kifayət qədər yüksək effektivliyini göstərmiş və iqtisadi islahatlar illəri ərzində yerli vergi ödəyiciləri onlara adaptasiya olublar.

Vergi sisteminə Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş dəyişikliklərin edilməsi aşağıdakı mühüm vəzifələrin həllinə yönəlmişdir:

- ədalətli, stabil, aydın və Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində vahid vergi sisteminin yaradılması, vahid hüquqi məkanda onun bütün elementlərinin qarşılıqlı əlaqəsinin hüquqi mexanizmlərinin qurulması;

- ümumi dövlət və özəl maraqların tarazlığını təmin edən, sahibkarlığın inkişafına, investisiya fəaliyyətinin aktivləşdirilməsinə, Azərbaycan Respublikasının

milli sərvətinin və onun vətəndaşlarının rifahının yüksədilməsinə kömək edən səmərəli vergi sisteminin yaradılması;

- vahid vergi hüquq bazasının formalaşdırılması, vergi sahəsində hüquq pozuntularına görə məsuliyyət sisteminin təkmilləşdirilməsi və vergi inzibatçılığının yaxşılaşdırılması.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi vergi tutma böyük həcmdə altqanun aktlarını, demək olar ki, tamamilə ləğv etdi ki, bu da vergi qanunlarının daha anlaşıqlı olmasına imkan verdi.

Azərbaycanın vergi sisteminin dövlət tənzimlənməsində əsas islahatlardan biri Dövlət Baş Vergi Müfəttişliyinin əsasında 11 fevral 2000-ci ildə Vergilər Nazirliyinin yaradılması oldu. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, 1990-cı ildə Maliyyə Nazirliyi strukturunda yaradılmış vergi xidməti tezliklə Dövlət Baş Vergi Müfəttişliyi adlandırılmağa başlamışdı. Sonra Heydər Əliyevin Fərmanı ilə Vergilər Nazirliyi adlandırılmışdır. Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi vergilərin toplanması və onların büdcəyə köçürülməsi üzrə fəaliyyət icra edən əsas struktur vahididir. Vergilər Nazirliyinin yaradılmasından sonra onun strukturları və bölmələrinin modernizasiyası başlayıb. Vahid və çevik bir strukturu təmin etmək məqsədilə, xarici ölkələrin təcrübəsi tədqiq edilmişdir, müxtəlif nəzarət modelləri təhlil edilmişdir və sonda funksional əsasda fəaliyyət göstərən strukturun istifadə edilməsi üçün seçim edilmişdi [9].

Prezident İlham Əliyevin apardığı müasir vergi siyasəti sürətli iqtisadi inkişafı təmin edir və bu inkişafın fonunda vergi xidmətinin modernləşdirilməsi, təkmilləşdirilməsi və beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması baş verir. Bütün bu tədbirlərin nəticəsi olaraq Vergilər Nazirliyi aparatında, həmçinin yerli vergi orqanlarında islahatlar həyata keçirilmiş, vergi sisteminin idarə edilməsinin yeni effektiv modeli təşkil olunmuşdur. Vergi inzibatçılığının islahatı nəticəsində daha ciddi vergi nəzarətini həyata keçirən vergi administrasiyası, vergi ödəyiciləri və vergi

orqanları arasında əla elektron rabitə sistemi formalaşdırılmış, müasir informasiyaya malik informasiya sistemləri yaradılmışdır.

Bu transformasiyanın mühüm hissələrindən biri kimi "Azərbaycan Respublikasında vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi" proqramının həyata keçirilməsi çıxış edir. 12 sentyabr 2005-ci ildə Prezidentin fərmanı ilə təsdiq edilmiş bu proqramın həyata keçirilmiş nəticəsində vergi orqanlarında idarəetmə sisteminin beynəlxalq standartlara uyğun olması, vergi ödəyicilərinin hüquqlarının müdafiəsi, vergidən yayınma ilə mübarizənin gücləndirilməsi, məcburi vergi ödəmə sistemi və vergi borğunun yaranmasının qarşısının alınması sisteminin təkmilləşdirilməsi üzrə mühüm işlər görülmüşdür. Vergi orqanlarının əsas strateji məqsədlərini müəyyən edən dövlət proqramının icrası çərçivəsində, 5 fundamental kompleks tədbirlər həyata keçirilmişdir. Xüsusi qeyd edilməlidir ki, ABŞ Xəzinədarlıq Departamenti, eləcə də Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankının ekspertləri vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi üzrə Dövlət Proqramını inkişaf etməkdə olan ölkələr və MDB ölkələri üçün model proqram kimi qiymətləndiriblər.

2000-ci illərdən etibarən dünya iqtisadiyyatı dəfələrlə maliyyə böhranı və tənəzzüllərə məruz qalmışdır. Belə proseslərin obyektiv nəticəsi dünyanın bir çox ölkələrində vergi gəlirlərinin məbləğinin azalması oldu. Lakin Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin həyata keçirdiyi təsirli və düzgün iqtisadi siyasət böhranın milli iqtisadiyyata təsirini minimuma endirməyə imkan verdi. Hətta böhran şəraitində Prezidentin sərəncamı əsasında qlobal vergi yükünü azaldaraq real iqtisadiyyatın təşviqi haqqında qanun qəbul edilmişdir. Nəticədə 2010-cu ilin yanvarında gəlir vergisi dərəcəsi 22% -dən 20% -ə qədər, fiziki şəxslər üçün gəlir vergisinin maksimal dərəcəsi də 35% -dən 30% -ə qədər, fərdi sahibkarlar üçün isə hətta 20% -ə qədər endilmişdir. Vergi dərəcələrinin azaldılması real sektorun büdcəsinin müəyyən bir payını saxlamaq məqsədilə qəbul edilmişdi. Başqa sözlə, bu tədbirlər iqtisadiyyatı canlandırmaq məqsədilə aparılmış və bu münasibətlə firma və təşkilatların mənfəəti əhəmiyyətli surətdə artmış, eləcə də vergitutma bazasının yüksəldilməsi hesabına büdcə daxilolmaları əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır.

2.2. Azərbaycanın müasir vergi siyasətinin fəaliyyətinin əsas istiqaməti

Azərbaycan Respublikasının vergi sistemi ölkənin istehsal mexanizminin fəaliyyətinin təmin edir, dövlətin təxirəsalınmaz tələbatını maliyyələşdirməyə imkan verir, büdcə kəsirinin artmasını məhdudlaşdırır, bazar iqtisadiyyatının bütün tələblərinə cavab verir.

Hazırkı dövrdə, bazar elementləri əsasında qurulmuş vergi sisteminin əsas məqsədləri aşağıdakılardır:

- dövlətin bütün gəlirlərinin büdcəyə səfərbər olunması, əks halda dövlətin öz sosial-iqtisadi proqramlarının həyata keçirilməsi qeyri mümkün olacaqdır;
- əhalinin müxtəlif təbəqələrinin gəlirlərinin formalaşması və yenidən bölgüsü xüsusiyyətlərinin nəzərə alaraq, həm istehsalın, həm də kənd təsərrüfatı və onun müxtəlif sahələrinin tələbatının tənzimlənməsi üçün şəraitin yaradılması.

Qeyd olunduğu kimi, müasir vergi sistemi özünün təşəkkülü zamanı bir çox problemlərlə üzləşmişdir. Birincisi, o, fiziki şəxslər arasında vergi münasibətlərinin zəif inkişafı şəraitində yaradılmışdı. İkincisi, istehsal subyektlərinin vergilərə qeyri-məqbul münasibəti ciddi uçot bölmələrinin yaradılmasını tələb edirdi. Üçüncüsü, ölkədə vergitutma üzrə elmi məktəb, praktika demək olar ki yox idi.

Azərbaycan Respublikasının müasir vergi sisteminə aşağıdakı xarakterik cəhətlər məxsusdur:

- ayrı-ayrı qanunverici aktlara deyil, hüquqi əsaslara söykənir, yəni ictimai istehsalın bir hissəsinin yenidən bölgüsü üzrə bütün maliyyə münasibətlərini əhatə edir;

- vergi orqanları tərəfindən vergi daxilolmalarının operativ yoxlanışı həyata keçirilir;

- vergi yükünün ayrı-ayrı vergi ödəyiciləri arasında obyektiv bölüşdürülməsi təmin edilir;

- xarici ölkələrin təcrübəsinin öyrənilməsi beynəlxalq inteqrasiya proseslərinə qoşulmağa imkan verir;

- Azərbaycan Respublikasının müasir vergi sistemi xarici ölkələr tərəfindən hazırlanmış prinsiplər nəzərə alınmaqla vergitutmanın klassik prinsipləri əsasında formalaşmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əsasən, ölkənin vergi sistemi aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır:

- vergilər haqqında qanunvericilik vergitutmanın ümumiliyi, bərabərliyi və ədalətliliyinə əsaslanır;

- vergilər iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmalıdırlar;

- heç kim əldə edilmiş mənfəətdən (gəlirdən) bir növ vergidən, bir dəfədən artıq vergi ödəməyə məcbur edilə bilməz;

- vergilər diskriminasiya xarakteri daşıya və vergi ödəyiciləri arasında olan siyasi, ideoloji, etnik, konfessional və digər fərqlərdən irəli gələrək müəyyən edilə bilməzlər;

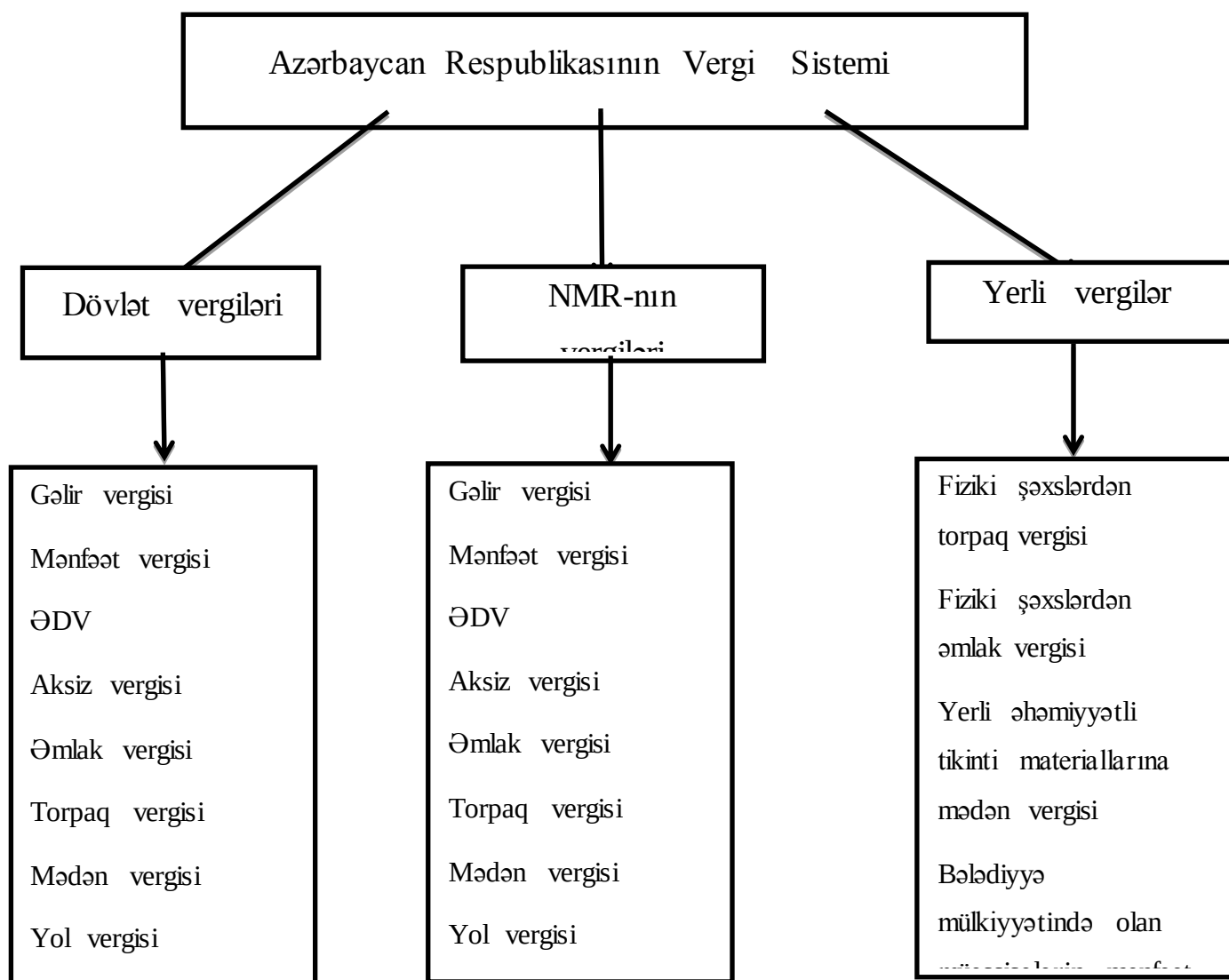
- mülkiyyət formasından, fiziki şəxslərin vətəndaşlığı və ya kapitalın yaranma yerindən asılı olaraq diferensial vergi dərəcələrinin müəyyən edilməsi qadağan olunur;

- Azərbaycan Respublikasının vergiləri yalnız hazırki Məcəllə ilə müəyyən edilir, onların dəyişdirilməsi və ləğv edilməsi Məcəlləyə dəyişikliklər edilməsi yolu ilə həyata keçirilir.

- heç bir kəsin üzərinə , Vergi Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş vergi əlamətlərinə malik olan, lakin Məcəllədə nəzərdə tutulmayan və ya Məcəllədə nəzərdə tutulandan fərqli qaydalarla müəyyən edilmiş vergilərin ödənilməsi məsuliyyəti qoyula bilməz;

- hal hazırda Azərbaycan Respublikasının vergi sistemi Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilir. Ölkədə ümumi vergi sistemi aşağıdakı kimidir:

Sxem 2.1 Azərbaycan Respublikasının vergi sistemi(vergi məəcəlləsi)

Dövlət vergiləri dedikdə Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində ödənilməli olan vergilər nəzərdə tutulur. Naxçıvan Muxtar Respublikasının vergiləri uyğun olaraq Naxçıvan Muxtar Respublikasının qanunları və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Vergi Məcəlləsinə ilə müəyyən edilir və Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində ödənilir. Yerli vergilər həmçinin Vergi Məcəlləsi və müvafiq qanunlarla müəyyən edilir , bələdiyyələrin qərarlarına uyğun tətbiq edilir və onların ərazilərində ödənilir.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət büdcəsinin gəlir hissəsinin formalaşmasında ayrı-ayrı vergi növlərinin vergi daxilolmalarının dinamikası aşağıdakı cədvəldə göstərilmişdir.

Büdcəyə daxil olan vergilər və digər ödəmələr haqqında məlumat(cədvəl 2.1)

<i>Vergilər və digər ödəmələr</i>	<i>Daxilolmalar (min AZN)</i>						
	<i>2009</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>	<i>2013</i>	<i>2014</i>	<i>2015</i>
ÖDV	1.180.280,6	1.271.462,7	1.387.662,7	1.483.585,3	1.723.917,5	2.048.656,7	3454699,1
Aksizlər	417.368,2	452.027,4	417.394, 4	454.642,4	511.976,6	740.292,9	6478788,2
Mənfəət vergisi	1.329.192,5	1.429.824,9	2.133.993,3	2.252.223,2	2.374.791,6	2.302.887,7	2211123,4
Mədən vergisi	121.904,4	130.074,4	129.770,0	125.782,7	121.480,2	116.162,3	116122,1
Torpaq vergisi	26.235,6	35.311,2	35.321,0	30.596,1	33.113,2	35.398,1	48768,5
Əmlak vergisi	66.168,7	101.811,5	103.867,1	105.087,4	125.147,6	141.275,5	148766,4
Fiziki şəxslər. gəlir vergisi	581.873,3	590.235,1	715.656,2	812.958,4	859.656,6	980.233,3	982344,8
Dövlət rüsumları	72.874,5	89.519,1	104.804,8	103.186,3	123.229,5	111.082,3	110232,1
Yol vergisi	16.462,8	15.168,8	28.095,4	28.655,3	24.383,5	22.313,9	22300,6
Sadələşdirilmiş vergi	63.573,7	65.525,0	100.425,7	111.423,2	119.526,3	153.396,7	152400,2
Digər	237.465,7	111.839,9	318.071,4	517.226,2	646.410,8	461.923,0	247775,5

daxilolmalar							
Y E K U N	4.113.400,0	4.292.800,0	5.475.062,0	5.025.366,5	5.663.633,4	7.113.622,4	7118,622,4

Taxes.qov.az Vergilər Nazirliyinin statistik məlumatları

Cədvəldən göründüyü kimi Azərbaycan Respublikasında inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə fiziki şəxslərdən tutulan gəlir vergisinin xüsusi çəkisi aşağı, mənfəət vergisinin xüsusi çəkisi isə yüksəkdir.

Ölkə büdcəsinin gəlir hissəsində fiziki şəxslərdən tutulan gəlir vergisinin xüsusi çəkisinin aşağı olmasının bir neçə səbəbləri vardır. Bu səbəblərdən ən əsas olan odur ki, Azərbaycanda əmək haqqının səviyyəsi bir sıra ölkələrdəki səviyyədən aşağıdır, həmçinin yüksək gəlir əldə edən şəxslərin vergidən yayınmasıdır.

Azərbaycan Respublikasının vergi sistemini təşkil edən vergiləri üç əsas qrupa bölmək olar: mənfəət (gəlir) vergisi, əmlak vergisi, mal və xidmətlərə görə vergi.

Mənfəət vergilərinə fiziki şəxslərdən gəlir vergisi, fiziki şəxslərdən mənfəət vergisi və sadələşdirilmiş vergi aid edilir. Fiziki şəxslərdən gəlir vergisi maddəli əməklə əldə edilən gəlirlərdən (əmək haqqı və bu işə görə ödənişlər) və qeyri maddəli əməklə əldə edilən gəlirlərdən (sahibkarlıq fəaliyyəti nəticəsində) tutulur. Vergi Məcəlləsinə görə gəlir vergisi 14% dərəcə ilə hesablanaraq tutulur (əgər vergiyə cəlb edilən gəlirin həcmi il ərzində 30000 manatdan çox olarsa bu məbləğə 30000 manatdan artıq olan məbləğin 25%-i əlavə edilir). Qeyd olunmalıdır ki, aylıq gəliri 200 manatadək olan məbləğdən vergi tutulmur.

Mənfəət vergisi üzrə vergi tutulması obyektlərinə hüquqi şəxslərin, kredit və sığorta şirkətlərinin, hüquqi şəxslərin fəhəllərinin, qeyri-rezidentlərin daimi nümayəndəliklərinin mənfəətləri aid edilir. Mənfəət vergisi dərəcəsi 14% təşkil edir, eyni zamanda dividendlərdən, faizlərdən və royaltilərdən 10% həcmində

vergi tutulur. Qeyd olunmalıdır ki, son 10 il ərzində mənfəət vergisi dərəcəsi 7 % (27%-20%) aşağı salınmışdır.

Vergi Məcəlləsinin XI bəndinin müddəalarına uyğun olaraq ƏDV məqsədi ilə qeydiyyatdan keçməmiş şəxslərin sonrakı 12 aylıq müddət ərzində vergitutma əməliyyatlarının həcmi 200000 manat və aşağı olarsa onlar sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi ola bilərlər. Bakı şəhəri üzrə sadələşdirilmiş vergi dərəcəsi 4% , regionlar üçün isə 2% təşkil edir.

Əmlakdan tutulan vergilərə əmlak vergisini və torpaq vergisini aid etmək olar.

Əmlaka görə vergi hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən ödənilir. Hüquqi şəxslər bu vergini dövlət büdcəsinə , fiziki şəxslər isə yerli büdcələrə ödəyirlər. Hüquqi şəxslərdə vergitutma obyektı müəssisənin balansında olan əsas vəsaitlər. avtonəqliyyat vasitələri və digər əmlakların dəyəridir. Fiziki şəxslərdən əmlak vergisi, onların mülkiyyətində olan nəqliyyat vasitələri və əsas vəsaitlərin dəyəri əsasında hesablanır.

Vergi Məcəlləsinə görə torpaq vergisinin ödəyiciləri Azərbaycan Respublikasının ərazisində əmlakı və ya torpaq sahələri olan fiziki və hüquqi şəxslərdir. Kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqlar üzrə torpaq vergisinin dərəcəsi 1 şərti bala görə 0.06 manat həcmində müəyyən edilir. Lakin torpaq vergisi hesablanarkən torpağın təyinatı, coğrafi yeri və keyfiyyəti nəzərə alınır.

Mallara və göstərilən xidmətlərə görə vergilərə ƏDV-ni, aksiz vergisini, mədən vergisini, yol vergisini , gömrük rüsumlarını və ödənişlərini aid etmək olar.

ƏDV ödəyicilərinə ardıcıl 12 ay müddəti ərzində vergitutma əməliyyatlarının həcmi 200000 manatdan artıq olan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər aid edilir. Onlar həmin müddət bitdikdən sonra 10 gün ərzində vergi orqanına ƏDV əlaqədar qeydiyyat haqda ərizə təqdim etməlidirlər.

ƏDV dərəcəsi 18% təşkil edir. Məlumat üçün qeyd etmək istəyirəm ki, 1991-1992-ci illərdə 28% , 1992-2000-ci illərdə isə 20% təşkil edirdi.

Aksiz vergisi vergitutma obyektı kimi spirtli içkilərin , bütün məmulatlarının, neft məhsullarının, avtomobillərin istehsalı üzrə əməliyyatlar, həmçinin idman və əyləncə məqsədilə üzmə vasitələrinin idxalı və satışı əməliyyatları çıxış edirlər. Bu vergilər həmçinin ƏDV tipli malların satış qiymətlərində nəzərə alınırlar.

Mədən vergisinin vergitutma obyektı Azərbaycan Respublikasının Xəzər dənizi sektoru da daxil olmaqla Azərbaycan Respublikasının ərazisində yataqlardan əldə edilən faydalı qazıntılardır. Mədən vergisi dövlət büdcəsinə, yerli əhəmiyyətli tikinti materiallara görə vergilər yerli büdcəyə ödənilir.

Yol vergisinin vergitutma obyektı xarici ölkələrin Azərbaycan Respublikasının ərazisinə daxil olan , həmçinin Azərbaycan Respublikasının ərazisində şəxslərin mülkiyyətində və ya istifadəsində olan nəqliyyat vasitələridir.

Vergi sistemini xarakterizə edən göstəricilərdən biri vergi yükünün həcmidir. Vergi yükünü ümumi vergi daxilolmalarının həcmnin ÜDM –na nisbəti və ya ümumi daxilolmaların (gömrük ödənişləri və Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna daxilolmalar) ölkənin ÜDM-na nisbəti kimi təyin etmək olar. Ölkədə vergi yükünün həcmnin səviyyəsi xarici ölkələrlə müqayisədə xeyli azdır. Belə vəziyyətin yaranmasının bir neçə səbəbləri mövcuddur. Səbəblərdən biri ölkədə vergi intizamının qeyri-qənaətbəxş səviyyədə olmasıdır.

Digər səbəb – vergi ödəyicilərinin büdcə qarşısında vergi borcları problemdir, belə ki, vergi yükü cari maliyyə ilində büdcəyə faktiki ödənilmiş vergi həcmi əsasında hesablanır. Vergi borclarının səviyyəsinin yüksək olması ona gətirib çıxarır ki, vergi yükünün əsas ağırlığı intizamlı vergi ödəyicilərinin üzərinə düşməyə başlayır. Bunun nəticəsində, bir vergi ödəyiciləri üçün ağır

vergi yükü, digərləri üçün isə əlverişli vergi rejimi yaranır. Bu isə sərbəst rəqabət haqqında qanunun pozulmasına gətirib çıxarır.

Qeyd olunmalıdır ki, vergi yükünün aşağı səviyyədə olmasının əsas səbəblərindən biri xalq təsərrüfatının bir sıra sahələrinin vergidən azad edilməsidir. Məsələn, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı vergilərdən tamamilə azad edilmişdir, lakin bu sahədə istehsal olunan məhsulların həcmi ÜDM-a daxil edilir. Bu isə orta statistik vergi ödəyicisinə nisbətən hesablanan vergi yükü göstəricisinin təbii olaraq aşağı düşməsinə gətirib çıxarır.

2.3. Vergi sistemi Azərbaycan iqtisadiyyatının effektivliyinin artırılmasının amili kimi.

Azərbaycanın vergi sisteminin dövlət tənzimlənməsi prosesi iqtisadiyyatın real sektorunda olan müəssisələrin iqtisadi vəziyyəti ilə sıx əlaqədə olmalıdır. İş burasındadır ki, rentabelliğin aşağı düşdüyü, həmçinin açıq və ya gizli şəkildə müflisləşmənin sürətlənməsinin baş verdiyi sənaye sahəsi müəssisələrinin sayının artması prosesi müəyyən dərəcədə güclənir. Bu şəraitdə sahibkarlar, iş adamları üçün elə vergi şəraiti yaratmaq vacibdir ki, onların kölgə iqtisadiyyatına keçməsinə imkan verməsin, çünki, belə kapitalın leqallaşması prosesi olduqca çətin və mürəkkəbdir.(8)1

Paşayev Z.Ş. Fiskal siyasət və onun səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi. Bakı, İqtisad Universiteti. 2008.

Baxmayaraq ki, vergi orqanları son illərdə bəzi sərt tədbirlər həyata keçirmişlər, lakin onlar vergilərin yığılmasının bütün problemlərini həll edə bilməmişlər. Bu gün Azərbaycana nəzarət üçün daha sadə , tətbiqi ucuz başa gələn, sahibkarların və müəssisələrin işlərinin səmərəli qurulması üçün gəlirlərinin artmasına kömək edən vergi sistemi lazımdır. Həmçinin qeyd etmək istərdim ki, bəzi sahələrin inkişafı və dirçəlməsi üçün şərait yaradan bəzi vergi rejimlərinin nəzərə alınması çox vacib olardı.

Hal hazırda Azərbaycanın regionlarının inkişafı müəyyən narahatlıq doğurur. Respublikanın iqtisadi potensialının çox hissəsi Bakı şəhəri və onun ətraflarında cəmləşibdir. Regionların iqtisadiyyatının dirçəldilməsi və xarici sərmayəçilərin cəlb edilməsi nöqtəyi nəzərdən vergi sistemi daha həssasdır. Belə ki, xarici sərmayəçilər, işgüzar adamlar o sahələrə sərmayə yatırırırlar ki, o sahələr daha gəlirlidir. Onlar üçün elə şərait yaradılmalıdır ki, onlar öz kapitallarını daha ucqar , geridə qalmış , xüsusilə sərhədyanı rayonlara qoysunlar və onların sərmayələrinin zəruri qorunması təmin edilsin. Fikrimcə, regionlarda xarici şirkət və müəssisələrin , həmçinin Azərbaycandan olan iş adamlarının fəaliyyətlərinin stimullaşdırılması üçün kifayət qədər əlverişli vergi şəraiti yaradılmalıdır (vergidən azad olunmağa qədər) , eyni zamanda bu regionlarda tutulan vergilərin yerli büdcələrə daxil olmaları üçün şərait yaradılmalıdır.

Vergi sisteminin Azərbaycanın iqtisadi inkişafı amili kimi istifadəsi xarici təcrübənin öyrənilməsinə tələb edir. Bununla əlaqədar, qeyd olunmalıdır ki, bütövlükdə XX əsrin ikinci yarısında vergi sisteminin tənzimlənməsi köməyi ilə investisiya fəallığının stimullaşdırılmasının əsas iki mərhələsini -50-70-ci və 80-90-cı illər dövrləri- ayırd edirdilər.

Məhz 50-ci illərdə aparıcı dövlətlər konkret sahələrdə və ayrı-ayrı müəssisələrdə istehsalın texniki yenidən qurulması proseslərinin büdcə maliyyələşməsi və subsidiyalaşmasından özəl şirkət və korporasiyaların bu

xərcləri müstəqil şəkildə ödəmələrini stimullaşdıran vergi və kredit metodlarına keçməyə başladılar. 50-70-ci illər dövrü vergi güzəştləri və imtiyazlarının aktiv istifadəsi və həcmlərinin artırılması dövrü oldu. 80-ci illərin əvvəllərində aydın oldu ki, bir sıra səbəblər üzündən vergitutmanın bu cür praktikasını artıq investisiya siyasətinin səmərəli tənzimləyicisi rolunu oynamaq iqtidarında deyil. Şirkətlər özlərinin investisiya layihələrinin həyata keçirilməsini istehsalın genişləndirilməsi və modernləşdirilməsinin strateji məqsədləri ilə deyil, daha çox əlavə vergi güzəştlərinin əldə edilməsi imkanı ilə əlaqələndirməyə başladılar. Şirkətlərin vergitutmaları onların sərmayələrini və balansın yenidən qurulmasını iqtisadi deyil, vergi səbəblərinə görə stimullaşdırırdı. Bütün bunlar kapital qoyuluşlarının və ehtiyatların bölüşdürülməsinin keyfiyyətinə mənfi təsir göstərirdi.

80-ci illərin vergi sisteminin islahatları üçün istehsal investisiyalarına bir sıra güzəştlərin ləğv edilməsi ilə xarakterikdir. İnvestisiya vergi krediti əvvəlcə ixtisar, sonra isə ləğv edildi, vergi güzəştləri azaldıldı, amortizasiya silinmələrinin ölçüsünü süni surətdə artırmağa imkan verən şərait məhdudlaşdırıldı. Eyni zamanda qərb iqtisadçıları, nəinki elmi-tədqiqat layihə - konstruktor işlərinin maliyyə təminatını, eyni zamanda innovasiya prosesinin ifrat nöqtələri fundamental tədqiqatları, həmçinin yeniliklərin bilavasitə istehsalat tətbiqi və onların yayılmasını əhatə edən, şirkətlərin elmi-tədqiqat fəaliyyətlərinin vergi stimullaşdırılması probleminə mühüm diqqət göstərirdilər. Sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələr vergi güzəştlərini şirkətlərin universitetlərlə əməkdaşlıqlarının gücləndirilməsi üçün istifadə etməyə başladılar. Xirda tətbiqi firmaların kütləvi şəkildə yaranmalarına onların gəlirlərindən vergi tutulması səviyyəsinin aşağı salınması əhəmiyyətli təsir göstərdi. Korporasiyaların elmi-texniki fəaliyyətlərinin yeni spesifik istiqamətlərinin vergiyə cəlb olunması zamanı bütöv güzəştlər sistemi yarandı. [21]

Qeyd etmək lazımdır ki, xarici investisiyalarla əlaqədar siyasətin işlənilib hazırlanması zaman keçid iqtisadiyyatına malik ölkələr həmçinin vergi yurisdiksiyası və vergi güzəştləri problemlərini nəzərdən keçirməlidirlər. Əgər korporasiya xarici törəmə müəssisə yaratmaq və ya genişləndirmək yolu ilə xarici ölkədə kapital qoyuluşu edirsə, müxtəlif ölkələrin vergi yurisdiksiyasının cəlb olunma ehtimalı yaranır. Ona görə də Azərbaycan tərəfdən, ikiqat vergitutmanı aradan qaldırmaq məqsədilə 33 ölkə ilə bağlanmış müqavilələr mühüm əhəmiyyət kəsb edir və digər ölkələrlə də belə müqavilələrin bağlanmasına hazırlıq görülür. Bu müqavilələr kompleks xarakter daşıyır-rezident-mənbə.

Vergi dərəcələrinin azaldılması yolu ilə investisiya fəallığının stimullaşdırılması əsasən kapital qoyuluşunun başlanğıc dövrdə vergidən azad olunmasını nəzərdə tutan “vergi tətili” formasına malikdir. Vergi bazası amortizasiyanın hesablanması metoduna dair müddəanın, zərərlərin başqa dövrlərə keçirilməsi haqqında müddəanın, kapitalın dəyər artımından əldə olunan gəlirlərdən istifadənin, vergi kreditlərinin, mal-material ehtiyatların və gəlirlərin, həmçinin valyuta məzənnələrinin dəyişməsindən yaranan zərərin qiymətləndirilməsi metodlarının köməyi ilə hesablanır. Əksər inkişaf etmiş ölkələr və bir inkişaf etməkdə olan ölkələr son iyirmi il ərzində sürətli amortizasiya, kapitalın dəyər artımından gələn gəlirlərin tam və ya qismən vergidən azad olunması və investisiya vergi krediti kimi tədbirlərdən istifadə etmişlər ki, bu da vergi sisteminin neytrallığı barədə düşünməyi vadar. Hərçənd ki, bu stimullardan bəziləri investisiya həcmnin artırılmasına yönəlib, əksər hallarda belə investisiyalar arzu olunan iqtisadi artıma gətirib çıxarmır. Bunun səbəbi tamamilə aydındır və son illərdə dərinlən araşdırma mövzusunə çevrilmişdir: belə stimullar vergitutmada diferensiasiya yaradır ki, o da kapitalın müxtəlif sahələr, aktivlər, maliyyələşmə üsulları və mülkiyyət formaları arasında səmərəsiz bölgüsünə gətirib çıxarır.

Xarici investisiyaları qəbul edən ölkə müəyyən etməlidir ki, hansı fəaliyyət vergiyə cəlb olunmalıdır (başqa sözlə, minimal fəaliyyət həcmi nə qədər olmalıdır ki, müəssisə vergitutma obyektinə çevrilsin, və ondan verginin ödənilməsinə tələb etmək mümkün olsun). Adətən, belə hallarda “daimi idarə” meyarı tətbiq olunur, lakin onun tərifləri dəyişə bilər. Kapital idxal edən ölkələrin büdcə gəlirləri nöqteyi nəzərdən xarici sərmayəçilərin vergitutma ilə maksimal əhatə olunmasına açıq aşkar stimül mövcuddur. Lakin, burada kifayət qədər əhəmiyyətli ola biləcək “daha kiçik” fəaliyyətin qiymətləndirilməsi və vergilərin yığılması xərcləri nəzərə alınmır.

Lakin, Azərbaycan iqtisadiyyatının xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq vergi güzəştlərinin, həmçinin, yaxın gələcəkdə xarici investisiyaların imtiyazlı vergitutmanın tətbiqi məqsəduyğundur. Keçid dövrünün vergi sisteminin əsas məqsədlərindən biri, yəni milli istehsalın stimullaşdırılmasının əldə edilməsi üçün bazarın tam dəyərli subyektlərinin formalaşmasına imkan yaratmalıdır, və bununla, rəqabətli mühiti yaradar, bu da xeyli dərəcədə milli iqtisadiyyatda məhz xarici sərmayəçilərin iştirakını təmin edə bilər.

Xarici təcrübə göstərir ki, xarici kapitalın cəlb edilməsi üzrə mühüm amillərdən biri sərmayəçilərin maraqlarının maksimal səmərəli müdafiəsi şəraitini təmin edən əlverişli hüquqi şəraitin, sabit qanunverici bazanın mövcudluğudur. İnvestisiya mühitinin son dərəcə mühüm tərkib hissəsi vergi rejimidir. Xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün müxtəlif vergi stimullarından istifadə etmək lazımdır. Kapital idxal edən ölkələr tərəfindən tətbiq edilən vergi stimulları növlərini iki prinsip üzrə bölmək olar. [25]

Birincisi- vergi dərəcələrinin azaldılması və ya vergidən azad olma və ya vergitutma bazasından çıxılmalara yol verilməsi formasında stimullar. İkincisi- vergi sistemində sərmayə qoyuluşu üçün stimullar ümumi xarakter daşıya və yerli və xarici əmanətçilərə aid edilə, və yaxud ancaq xarici sərmayəçilərə yönləndirilə bilər.

Bütövlükdə, Azərbaycanda xarici sərmayələrin cəlb edilməsi üçün iki ünsürə daha çox fikir verilməlidir: xarici sərmayəçilər üçün minimal vergi stimulları ilə vergi sisteminin sadəliyi və digər ölkələr-kapital idxalçıları və kapital ixracatçıları ilə vergi siyasətinin koordinasiya olunması. Belə oriyentasiyanın səbəbi bunlardan ibarətdir. Birincisi, xarici sərmayəçini yəqin ki, sabit makroiqtisadi şərait, şəffaf nizamlanma sistemi və mənfəətin repatriasiyasına məhdudiyyətin olmaması cəlb edəcəkdir, nəinki xüsusi vergi stimulları. İkincisi, mənfəətlərin idxalı və ixracına vergitutma ilə əlaqədar son dərəcə mürəkkəb problemlər. Üçüncüsü, müəssisələrin üstündə qalan ümumi vergi yükü (məlumdur ki, iqtisadi artım vergi yükü ilə tərs mütənasibdir) təkcə qəbul edən ölkənin deyil, həm şirkətin baş idarəsinin yerləşdiyi ölkənin qanunvericiliyindən asılıdır. Tamamilə mümkündür ki, vergi siyasətinin lazımi koordinasiyası olmadan vergi stimulları ya öz əhəmiyyətini itirəcək ya da kapital ixrac edən ölkədə vergitutma bazası azalacaq, ya da hər ikisi eyni vaxtda baş verəcəkdir.

Həmçinin neft sektorunun vergitutma problemlərinin həlli hazırda respublikada mühüm vəzifələrdən biridir. Neft sektorunun yüksək vergi yükünün olmasına baxmayaraq, bu sahə inamla inkişaf edir, lakin neft məhsullarının qiymətlərinin artmasına gətirib çıxarır və təkcə iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin deyil bütövlükdə iqtisadiyyatın dirçəlməsinə mane olan həlledici təsir göstərir. Ona görə də, bütün bu dəlilləri nəzərə alaraq neft sektoruna vergi yükünü azaltmaq zəruridir. İlk növbədə, bu sektorda aksiz vergilərini nizamlamaq vacibdir. Vergi dərəcəsinin səviyyəsini müəyyən edərkən neft bazarında şəraiti nəzərə almaqla neftin uzunmüddətli orta qiymətini götürmək, fərqi isə vergi möhlətin köməyi ilə məhdudlaşdırmaq lazımdır. Əgər bu vaxtında edilməzsə, yanacaq-energetika sahəsinin məhsullarını istifadə edən və vergi yükünü avtomatik olaraq öz məhsullarının üzərinə keçirən

maşınqayırma, yüngül, yeyinti və digər sahələrin inkişafının təmin edilməsində problem yaranacaqdır.

Mühüm problemlərdən biri kölgə iqtisadiyyatının leqallaşmasıdır. Azərbaycanın müstəqillik qazanması, onun bazar iqtisadiyyatına keçməsi, bütün bunlar kölgə iqtisadiyyatının kökünü kəsə bilmədi. Kölgə iqtisadiyyatının leqallaşmasına daha ciddi diqqət yetirmək zəruridir. Burada, ilk növbədə kölgə iqtisadiyyatının “işgüzar dairələri” tərəfindən vergilərin ödənilməsinin hüquqi mexanizmləri və prosedurlarını fikirləşib tapmaq lazımdır. İstənilən halda bizim soydaşlarımız tərəfindən yatırılan “ kölgə investisiyaları” daha sərt şərtlərlə xarici sərmayəçilər tərəfindən qoyulan sərmayələrdən respublikamız üçün daha sərfəli olacaqdır.

Hal hazırda vergi sisteminin tənzimlənməsində ən kəskin problem vergilərin yığılması və vergidən yayınmadır. Bir çox mütəxəssislər, alimlər, hətta yüksək vəzifəli şəxslər bunun əsas səbəbini vergi dərəcələrinin yüksək olmasında görürlər. Əlbəttə, vergidən yayınma ilə vergi dərəcələrinin yüksək olması arasında birbaşa asılılığın olmasını inkar etmək olmaz. Lakin, həqiqət eyni zamanda ondadır ki, əgər vergidən yayınmaq imkanı mövcuddursa, vergi yükünün “ağır və yüngül” olmasından asılı olmayaraq vergi ödəyicisi bu imkandan yararlanmağa çalışacaq. [21]. Başqa sözlə, o vaxta qədər ki, vergi qanunvericiliyində ziddiyyətlər, anlaşılmazlıqlar, həmçinin vergi orqanlarının işinin təşkilində səhvlər və çatışmazlıqlar olacaq, vergi yükünün çoxalması və azalması mövcud problemin həlli üçün ciddi əhəmiyyət daşımayacaq.

İndiki dövrdə Azərbaycanda əsasən daha çox ixrac yönümlü ölkələrdəki işgüzar fəallığın stimullaşdırılmasının vergi praktikasından faydalanılır. Lakin, innovasiya üçün vergi qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş bütün güzəştlər epizodik xarakter daşıyır, çünki bütün innovasiya prosesi dövrünü əhatə etmirlər və müəssisələr prinsipcə innovativ dövrəyə neytraldırlar.

İqtisadiyyatda aparılan struktur dəyişikliklərin nəticəsində həmçinin sərmayələrdən vergitutma praktikasına yenidən baxmaq lazımdır. Hər şeydən əvvəl xalq təsərrüfatının maraqları nöqteyi nəzərdən struktur yenidənqurması bir sıra gəlirsiz müəssisələrin bağlanması, bir çox digər müəssisələrlə yanaşı bilavasitə onlara da bərabər güzəştlərin edilməsini tələb edir, bu isə iqtisadiyyatda tənəbüsüzlükləri və deformasiyaları daha gücləndirə bilər. İkincisi, həm büdcə vəsaitləri, həm də müəssisənin öz vəsaitləri hesabına real sərmayə qoyuluşu imkanlarını nəzərə almaq lazımdır. Bir halda ki, bizim iqtisadiyyat bazar iqtisadiyyatı yoluna qədəm qoyub, vergi sisteminin nizamlanmasında həlledici yanaşma kimi ölkə iqtisadiyyatının dirçəlməsi üçün xarici sərmayələrin cəlb olunmasına yönəldilmiş yanaşma sayılır.

2006-2014-cü illər ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatına bütün maliyyə mənbələri nəzərə alınmaqla 104.9 milyard ABŞ dolları həcmində vəsait qoyulmuşdur ki, onun da 29.9 milyard dolları (28.5%) xarici investisiyalardır. Həmin dövrdə Azərbaycanda xarici sərmayəli 1174-ə yaxın müəssisə fəaliyyət göstərmişdir və onların payına bütün ödənilən vergilərin 20%-i düşür.

Keçid iqtisadiyyatına malik ölkələrin təcrübəsi həmçinin göstərdi ki, Azərbaycanın keçid iqtisadiyyatını stimullaşdırılması üçün vergi sisteminin formalaşması və nizamlanması sahəsində inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatına malik ölkələrdə qəbul edilmiş ayrı-ayrı halları tətbiq etməklə kifayətlənmək yetərli deyil. Kiçik və orta biznesin dəstəklənməsi və inkişafı mexanizminin əsas həlqələrindən biri, yuxarıda deyildiyi kimi, məhz vergi sistemidir. İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatına malik ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, kiçik və orta müəssisələrin möhkəmlənməsi və dəstəklənməsinə yönəlmiş vergi sisteminin məqsədyönlü islahat proqramı çox vacibdir. [7].

Vergilər demoqrafik prosesləri, gənclər siyasətini, digər sosial hadisələri nizamlayan mexanizminin elementi ola bilərlər. Vergilərin köməyi ilə həmçinin istehlakı nizamlamaq mümkündür. Məsələn, aksiz vergisi büdcənin gəlir

hissəsini xüsusilə onun yüksək ölçülərini təmin etməklə yanaşı, əhalinin tələbatına və alıcılıq qabiliyyətinə təsir göstərir.

Şübhəsiz, Vergi Məcəlləsi ölkənin ümumi iqtisadi artımından çox büdcə prosesi ilə bağlıdır. Ona görə də, vergi ödəyicilərinə vergi güzəştlərinin verilməsi probleminə, onunla yanaşı respublika büdcəsinin formalaşması probleminə ciddi yanaşmaq lazımdır.

III Fəsil. VERGİLƏRİN MAKROİQTİSADI VƏZİYYƏTƏ TƏSİRİNİN GÜCLƏNDİRİLMƏSİNİN İSTİQAMƏTLƏRİ.

3.1. Azərbaycanın vergi sisteminin təkmilləşdirilməsində vergi tənzimlənməsi inkışafının istiqamətləri

Ölkədə qeyri-neft sektorunun inkışafı, rəqabət qabiliyyətli emal sahələrinin yaradılması, milli iqtisadiyyatda daha böyük dəyər yaradan istehsalların inkışaf etdirilməsi və ən müasir texnologiyalara əsaslanan iqtisadi modelin yaradılması üzrə vəzifələrin həll edilməsi iqtisadiyyatda vergilərin tənzimləyici funksiyasının istifadəsini həddən artıq zəruriləşdirir. İqtisadiyyatın vergi nizamlanması ölkənin bütün iqtisadiyyatı üzrə və ya onun ayrı-ayrı sahələrində , yəni vergi dərəcələri, vergi bazası, vergi tətiləri, vergi güzəştləri və ya digər alətlərlə ölkənin iqtisadi regionlarında investisiyaların və innovasiyaların stimullaşması və ya məhdudlaşması həyata keçirilir. Dolayı vergilərlə müqayisədə birbaşa vergilər sahibkarlıq fəaliyyətinə daha çox təsir edirlər, ona görə də, bu vergilərin tənzimləmədə istifadəsi daha səmərəli nəticə verə bilər. .[23]

İnkışaf etmiş ölkələrin çoxillik təcrübələri onu göstərir ki, vergi tənzimlənməsi bütün ölkə iqtisadiyyatının tənzimlənməsinin ən səmərəli alətlərindən biridir. Vergi tənzimlənməsi milli iqtisadiyyatın strukturunun optimallaşdırılması , kapitalın məqsədyönlü surətdə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə yönləndirilməsi kimi və digər vacib vəzifələrin həllində mühüm rol oynayır.

Bizim ölkədə vergi tənzimlənməsi mövcud iqtisadi şərait, əhəlinin gəlirlərinin həcmi, ölkədə sərmayə mühitinin vəziyyəti və digər amillər nəzərə alınmaqla aparılır. Dövlət, vergi tənzimlənməsini apararkən təkcə öz maraqlarını deyil, eyni zamanda vergi ödəyicilərinin maraqlarını da nəzərə alır. Bununla

əlaqədar, ölkədə vergi tənzimlənməsinin inkişafı istiqamətlərinin aşağıdakı əsas prinsiplərini fərqləndirmək olar:

- vergi münasibətləri bütün iştirakçıların maraqlarının tarazlaşdırılması;
- vergi tənzimlənməsinin səmərəliliyinin təmin edilməsi;
- vergi tənzimlənməsinin ünvanlı xarakteri;
- vergi tənzimlənməsinin dövlətin digər nizamlama alətləri ilə tətbiqi və sistemli koordinasiyası;

Vergi münasibətləri bütün iştirakçıların maraqlarının tarazlaşdırılması 1.

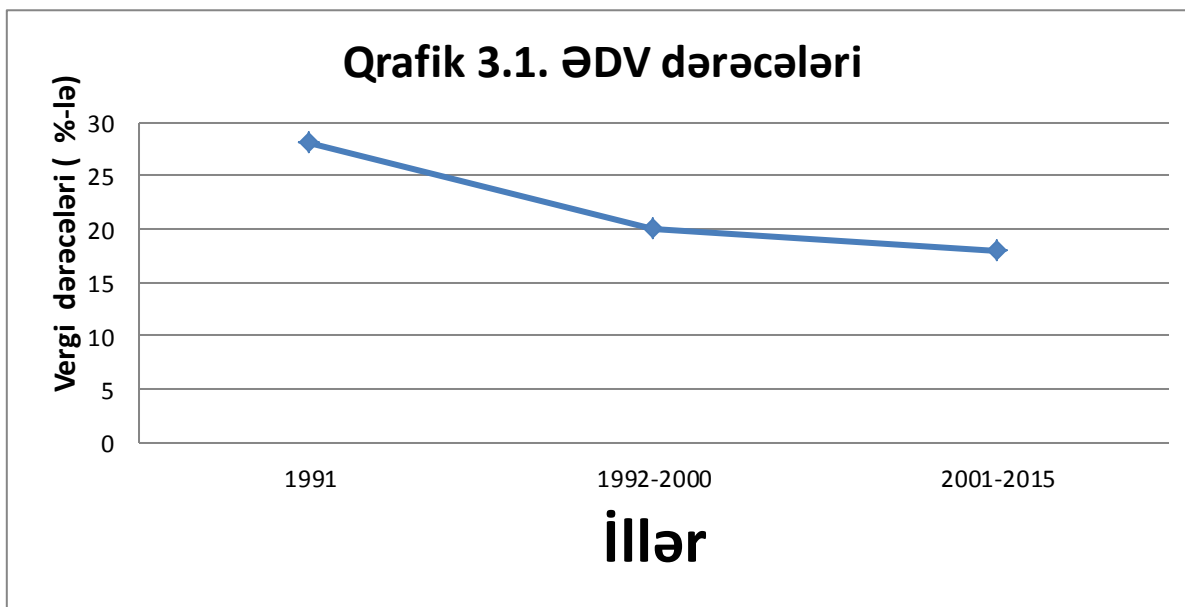
Vergi münasibətləri iştirakçıları 3 əsas qrupa bölmək olar: “dövlət”, “cəmiyyət” və “vergi ödəyiciləri – iqtisadi fəaliyyətin subyektləri”. Vergi münasibətləri bütün bu subyektlərin maraqlarının optimal nisbətini təmin edərək, daha yüksək səmərəli nəticələrə gətirib çıxara bilər. Vergilər, tutulma üsullarına görə iki əks xarakterlərə bölünür: məcburi və könüllü xarakter. Vergilərin məcburi xarakteri sahibkarlıq fəaliyyətində ictimai motivlərlə müqayisədə şəxsi motivlərin kifayət qədər üstünlüyü ilə şərtlənir və vergi münasibətləri subyektləri arasında maraqların ziddiyyətinə gətirib çıxarır. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 11-ci maddəsində vergilər aşağıdakı kimi müəyyən olunur: “ Vergi - dövlətin və bələdiyyələrin fəaliyyətinin maliyyə təminatı məqsədi ilə vergi ödəyicilərinin mülkiyyətində olan pul vəsaitlərinin özgəninkiləşdirilməsi şəklində dövlət büdcəsinə və yerli büdcələrə köçürülən məcburi, fərdi, əvəzsiz ödənişdir”. Tərifdən göründüyü kimi, vergi, hansı ki məcburi və təmənnasız xarakter daşıyır vergi ödəyicisinin ixtiyarında olan pul vəsaitlərinin azalmasına gətirib çıxarır və nəticədə istehsalın, yığımların və sərmayələrin məhdudlaşmasına gətirib çıxarır.

Vergilərin könüllülüyü həm dövlətin, həm vergi ödəyicilərinin, həm də bütövlükdə cəmiyyətin maraqlarının qarşılıqlı yerinə yetirilməsi yolu ilə təmin edilir. Azərbaycanda ölkədə vergi yükünün azaldılmasına və vergi ödəməkdən yayınmanı aradan qaldırmağa yönəlmiş vergi siyasəti ölkədə

sahibkarliq fəaliyyətinin dəstəklənməsi üçün daha geniş imkanlar yaradır. Vergi sisteminin stabilliyi və vergi yükünün azaldılması tendensiyası vergi risklərinin minimallaşmasına və sahibkarların sərəncamında olan vəsaitlərin artmasına gətirib çıxarır. Vergidən yayınma hallarının aradan qaldırılması bütün istehsal subyektləri üçün əlverişli şərait yaradaraq, sağlam rəqabət mühitinin inkişafını dəstəkləyir.

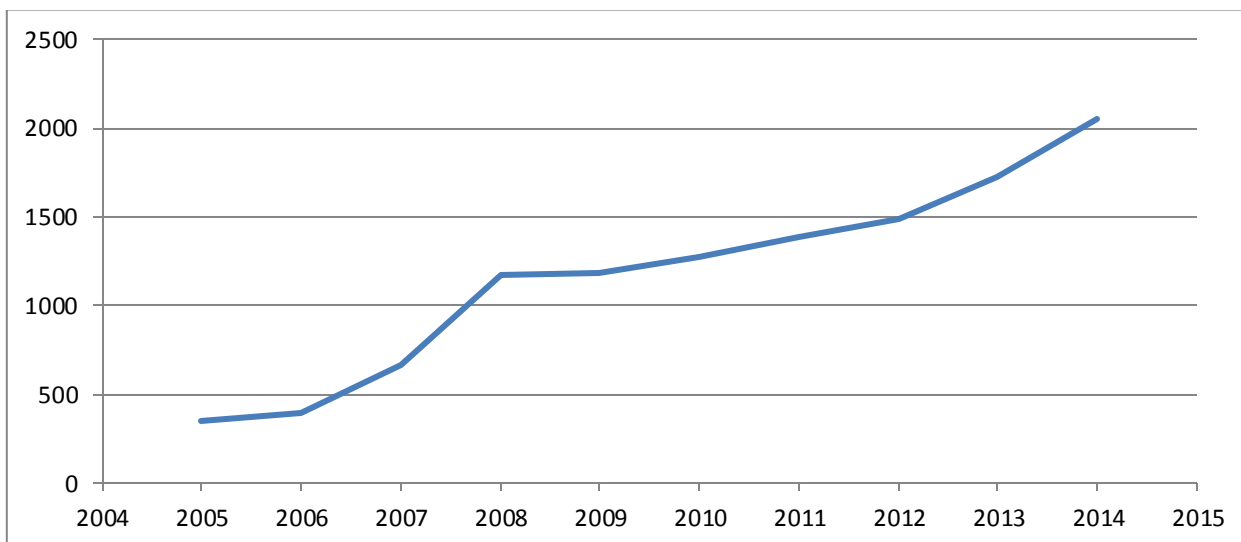
Azərbaycanda müvəffəqiyyətlə aparılan sosial yönümlü iqtisadi siyasət, dövlət büdcəsindən maliyyələşən sosial - iqtisadi proqramlar, həmçinin, vergi islahatları, vergilərin tutulmasının könüllü xarakterinin güclənməsinə böyük təsir göstərdilər. Mənfəət vergisi və ƏDV dərəcələrinin dinamikası, həmçinin bu vergilər üzrə daxilolmalar onu göstərir ki, vergi dərəcələrinin azaldılması büdcəyə vergi daxilolmalarının artmasına imkan verir.

Qrafik 3.1 ƏDV dərəcələri

Y.A.Kəlbəyev. Vergi siyasətinin konseptual əsasları və praktiki aspektləri: dərslik

Qrafuk3.2 ƏDV üzrə vergi daxilolmalarının dinamikası (mln. manatla)

Y.A.Kəlbəyev. Vergi siyasətinin konseptual əsasları və praktiki aspektləri:dərslik

Vergi dərəcələrinin azaldılması və vergi inzibatchılığı gücləndirilməsi üzrə işlər sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına və vergidən yayınmanın minimallaşmasına gətirib çıxardı, və bununla büdcəyə vergi daxilolmalarının artması üçün əlverişli şərait yaratdı. Xatırlatmaq lazımdır ki, 2014 il ərzində Vergilər Nazirliyi tərəfindən 7 mlrd. 113 mln. həcmində pul vəsaitlərinin büdcəyə daxil olması təmin edilmişdir. İqtisadiyyatın qeyri - neft sektorundan büdcəyə 4 mlrd. 306.6 mln. manat daxil olmuşdur ki, bu da əvvəlki illə müqayisədə 14% çoxdur. Regionların inkişafı da büdcəyə daxilolmalara müsbət təsir göstərir. . [5]

Qeyd etmək lazımdır ki, Vergilər Nazirliyi tərəfindən göstərilən informasiya dəstəyi, vergi ödəyiciləri və ekspertlərlə aparılan peşəkar danışıqlar vergitutma prosesi iştirakçılarının maraqlarının qarşılıqlı tarazlaşdırılması probleminin həllinə böyük təsir göstərmişdir.

Vergi tənzimlənməsinin səmərəliliyinin təmin edilməsi.

Vergi güzəştləri vergi tənzimlənməsinin əsas alətlərindən biri hesab edilir. Vergi güzəştləri dedikdə, iqtisadiyyatın müəyyən əraziləri, sahələri, sektorları üçün vergi dərəcələrinin azaldılması, vergi kreditləri və ya vergi

təkilləri başa düşülür. Qeyd etmək lazımdır ki, vergi güzəştlərinin tətbiqi bu imtiyazlardan biznesin istifadəsinə müvafiq nəzarəti tələb edir (bu güzəştlərin səmərəliliyini qiymətləndirmək üçün). Vergi güzəştləri vergi ödəyicilərinə dövlət tərəfindən sərmayə kimi qəbul edilə bilər. Dövlət, vergi ödəyicilərindən alınması zəruri vəsaitləri onlarda saxlamaqla müəyyən nəticələr əldə etmək istəyir. Əgər bu vəsaitlər başqa məqsədlər üçün istifadə olunacaqs, dövlət adekvat tədbirlər görməlidir.

Digər tərəfdən, məqsədyönlü güzəştlərdən istifadənin səmərəliliyini təyin etmək üçün, ümumi və xüsusi meyarları müəyyən etmək, dəqiq informasiya toplamaq, təhlil və qiymətləndirmələr aparmaq lazımdır. Vergi tənzimlənməsinin bütövlükdə iqtisadiyyatda və ya onun ayrı-ayrı sahələrində tam səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün vergi daxilolmalarının gələcək inkişafı, yeni iş yerlərinin kəmiyyəti və keyfiyyəti, iqtisadiyyatın yaxşılaşması, sərmayələrin artımı və digər göstəricilər istifadə oluna bilər.

Vergi tənzimlənməsi üzrə hər hansı tədbirlərin məqsədəuyğunluğunu qiymətləndirmək və vergi güzəştlərinin məqsədyönsüz istifadəsi hallarını müəyyən etmək üçün sistemli informasiya təminatının qurulması tələb olunur. Vergi tənzimlənməsinin informasiya təminatı xüsusi təsis edilmiş vergi ödəyicilərinin, dövlət orqanlarının, həmçinin Dövlət Statistika Komitəsinin rüblük hesabatları əsasında qurula bilər.

İnkişaf etmiş ölkələrdə vergi güzəştlərinin uçotu və verilməsi “büdcənin vergi xərcləri” göstəricisinin istifadəsi vasitəsilə reallaşdırılır. [18]. Büdcə tərəfindən edilən vergi güzəştlərinin həcmi büdcə xərclərində nəzərdə tutulur. Bu vəsaitlər praktiki olaraq iqtisadiyyatın xüsusi sektorunun maliyyələşməsinə yönəlmiş dövlət vəsaitləri hesab olunur. Ona görə də, bu güzəştlərin istifadəçiləri dövləti və vergi ödəyicilərini güzəştlərin miqdarı, istiqaməti və nəticələri barədə məlumatlandırmalıdırlar. Vergi güzəştlərindən istifadə haqqında informasiyanın aşkarlığı həmin prosesdə şəffaflığın və

düzgünlüyün yaranmasına imkan yaradır. Vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi iqtisadi sistemin bu dəyişikliklərə reaksiyasını və iqtisadiyyatın bu tədbirlərə uyğunlaşma bacarığını müəyyən etməyə imkan verir.

Vergi tənzimlənməsinin ünvanlı xarakteri.

Vergi tənzimlənməsinin ünvanlı xarakteri prinsipi iqtisadi sistemdə üstün tənzimləmə obyektinin və sistemin “zəif yerləri” -nin müəyyən edilməsi, vergi güzəştinin səmərəliliyinin təmin edilməsi məqsədilə həmin obyektin dərindən tədqiqi zəruriliyi ilə əsaslandırılıla bilər. Bir çox iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə ümumi güzəştləri seçilmiş güzəştlərlə əvəzlənməsi tendensiyası baş verir. Bizim ölkə qanunvericiliyində də belə tədbirlər görülməyə başlanılıb (məsələn, sadələşdirilmiş verginin vergi dərəcələri).

İqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində fəaliyyət həcmi, əməyin və kapitalın məhsuldarlığı, onun münbitliyi, aktiv və passivlərin strukturu, mənfəətlilik səviyyəsi və digər göstəricilər əsaslı dərəcədə bir birindən fərqlənirlər. Bu onu göstərir ki, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində tətbiq olunan vergi güzəştlərinin tətbiqinin ümumi səmərəlilik səviyyəsi bir birindən əsaslı şəkildə fərqlənirlər. Ona görə də, vergi tənzimlənməsi obyektini həmin obyektin iqtisadiyyatda rolu və üstünlüyü əsasında seçilməlidir. Belə tənzimlənmənin səmərəliliyini iki üsulla qiymətləndirmək olar:

- * seçilmiş obyektin xüsusiyyətləri ilə müəyyənləşən səmərəlilik meyarları ilə;

- * seçilmiş vergi tənzimlənməsi üçün iqtisadi sistemin ümumi səmərəlilik meyarları ilə.

Xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması, ərazilər və iqtisadiyyat sahələri üzrə vergi dərəcələrinin diferensiasiyası və digər belə tənzimlənen tədbirlər vergi güzəştlərinin seçilmiş növlərinə aiddir.

Vergi tənzimlənməsinin dövlətin digər nizamlama alətləri ilə tətbiqi və sistemli koordinasiyası.

Dövlət, antiinhisar qanunvericiliyin, pul-kredit siyasəti, standartlaşma və sertifikatlaşma, müəllif və mülkiyyətçi hüquqlarının qorunması, infrastruktur siyasəti, dünya iqtisadiyyatına integrasiya siyasəti köməyi ilə iqtisadi mühitə əhəmiyyətli təsir göstərə bilər. Ünvanlı vergi güzəştlərinin tətbiqi digər tənzimləmə alətləri ilə qarşılıqlı əlaqəli aparılırsa səmərəli ola bilər. Məsələn, yüksək texnologiyalı sahələrin yaradılması məqsədilə innovativ müəssisələrə vergi kreditlərinin verilməsi aşağıdakı tədbirlərlə səmərəli ola bilər:

- * sahibkarın dövlət və ya onu riskli fəaliyyətə cəlb edən rəqibləri üzərində qələbənin motivlərini aktivləşdirmək məqsədilə rəqabət qabiliyyətli mühitin inkişafı;

- * elm, əmək və kapital sahələrindəki innovasiyalarla bağlı müəllif hüquqlarının qorunması üzrə qanunvericiliyin gücləndirilməsi və sərtləşdirilməsi;

- * daim mürəkkəbləşən iqtisadi tənzimlənmənin həyata keçirilməsi dövlət işçilərinin intellektual səviyyəsinin yüksəldilməsini, lazımi səviyyədə məmurlar ordusunun yaradılması, bürokratik prosedurların minimallaşmasını tələb edir;

- * bazar münasibətlərinə əsaslanan, təhsil, elm və biznes arasında qarşılıqlı tələbat və münasibətlərin yaradılması;

- * iqtisadiyyatın yeni sahələrinə güzəştli kreditlərin verilməsinin təmin edilməsi və valyuta məzənnələrinin nisbi sabitliyinin qorunması.

3.2 Azərbaycanla vergitutmanın makroiqtisadi vəziyyətə təsiri

Dövlətin gəlirlərinin artdığı və ildən ilə ölkədə iqtisadi vəziyyətin yaxşılaşdığı müasir iqtisadi şəraitdə, vergilər ölkədə makroiqtisadi vəziyyətə güclü təsir göstərirlər. Əvvəl qeyd olunduğu kimi, vergilər büdcənin əsas gəlir hissəsidirlər. Buna əsaslanaraq, vergilərin iqtisadi vəziyyətə təsirini iki əsas təsir qruplarına bölmək olar. Birincisi, dövlət tərəfindən fərdlərdən mənfəətin

müəyyən hissəsinin tutulması ilə əlaqədar təsir: ikincisi, dövlət tərəfindən bu vergi gəlirlərinin xərclənməsi ilə əlaqədar təsirdir.

Vergilər daha çox gəlirin yenidən bölüşdürülməsinə, istehsala, istehlaka, investisiya layihələrinə, məşğulluğa təsir göstərir.

Vergilərin milli gəlirin yenidən bölüşdürülməsinə təsiri.

Gəlirin yenidən bölüşdürülməsi iqtisadiyyatın vergilərin təsirinə məruz qalan əsas sferalarından biridir. Gəlirin yenidən bölüşdürülməsi – müəyyən dövr üzrə ölkədə milli gəlirin şəxslər, sosial qruplar və istehsal amilləri arasında bölüşdürülməsidir. Şəxslər və sosial qruplar arasında gəlirin yenidən bölüşdürülməsi şəxsi gəlirin bölüşdürülməsi, istehsal amilləri arasında bölüşdürülməsi (gəlirin əmək haqqı, mənfəət, dividend, faiz gəliri şəklində bölüşdürülməsi) isə gəlirin funksional bölüşdürülməsi adlanır. [19]. Maliyyə siyasətinin əsas məqsədi funksional bölüşdürülmə ilə şəxsi bölüşdürülmə arasındakı fərqi minimallaşdırılmasıdır. Gəlirin funksional bölüşdürülməsini gəlirin başlanğıc bölüşdürülməsi kimi xarakterizə etmək olar.

Gəlirin yenidən bölüşdürülməsi dövlətin müxtəlif yolla bazar mexanizminə təsir ilə yaranır. Gəlirin yenidən bölüşdürülməsi əsasən vergilərin köməyi ilə ölkədə iqtisadi fəaliyyətin nəticəsi olaraq milli məhsulun müəyyən hissəsinin büdcəyə cəlb olunması və onun müxtəlif istiqamətlərdə bölüşdürülməsi yolu ilə baş verir.

Milli gəlirin yenidən bölüşdürülməsi zərurətini yaradan əsas səbəblər aşağıdakı amillərdir:

- * milli gəlir yaratmayan qeyri istehsal sahələrinin (dövlət idarəçiliyi, müdafiə, təhsil, səhiyyə, sosial təminat) mövcudluğu;
- * sosial inkişafın təmin edilməsi zəruriliyi;
- * sahibkarlığın inkişafı üçün zəruri olan dotasiyaların, subsidiyaların verilməsi.

Azərbaycanda gəlirlərin yenidən bölüşdürülməsində vergilərin rolunu başa düşmək üçün ölkənin ÜDM-da vergilərin payına fikir vermək lazımdır. Vergilərin gəlirlərin yenidən bölüşdürülməsində iştirakı çox aşağıdır (2009-2014-cü illərdə ölkənin ÜDM-da vergilərin payı 10.1-12.1% arasında olmuşdur).

Vergilərin ölkənin ÜDM-da iştirakı barədə daha geniş məlumat cədvəl 3.1-də verilmişdir.

Cədvəl 3.1. Büdcə gəlirlərində və ÜDM-da vergi daxilolmalarının xüsusi çəkisi.

№	Göstəricilər	İllər							
		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
1	ÜDM, mln. man.	40137	35601.5	42465	52082	54744	58182	58977.8	5430,0
2	Büdcə gəlirləri, mln. man.	10763	10325.9	11403	15701	17282	19496.3	18400.6	17498,0
3	Vergi daxilolmaları, mln. man.	5746.6	4113.4	4292.8	5475.1	6025.4	6663.6	7113.6	7118,6
4	Vergi daxilolmalarının artım tempi, %	26.3	-28.4	4.4	27.5	10.1	10.6	6.8	10,0
5	ÜDM-də vergi daxilolmalarının xüsusi çəkisi, %	14.3	11.6	10.1	10.5	11.0	11.5	12.1	13,1
6	Büdcə gəlirlərində vergi daxilolmalarının xüsusi çəkisi, %	53.4	39.8	37.6	34.9	34.9	34.2	38.7	40,6

Statistik məcmuə 2015, Azərbaycan Respublikası statistika komitəsi

Cədvəl 3.1-də göründüyü kimi, vergi daxilolmalarının artmasına baxmayaraq əvvəlki illərlə müqayisədə vergi yığımlarının xüsusi çəkisi azalır. 2007-2010-cu illərdə 16.0%-dən 10.1%-dək, sonra isə tədricən artaraq 2015-ci ildə ÜDM-un 13.1% təşkil etmişdir. Həmçinin qeyd etmək lazımdır, buna baxmayaraq, bütün bu illər üçün vergi proqnozları yerinə yetirilmişdir. Xüsusilə

qeyd olunmalıdır ki, əhalinin gəlirləri arasında tarazlıq ancaq vergilərin köməyi ilə əldə olunmur. Bu bizim gənc ölkəmizdə arzuolunmaz nəticələrə gətirib çıxara bilər.

Vergilərin investisiya qərarlarına təsiri.

İqtisadiyyatda vergilərin təsirinin digər vacib sahəsi investisiya mühiti və istehsal həcmidir. Vergilərin investisiyalara təsiri özünü biznes–mühitdə inamın artmasında və ya azalmasında göstərir. Vergilər, istifadə olunan investisiyaların yığımının bölüşdürülməsini dəyişərək bütövlükdə investisiyaların həcminə təsir edirlər. Vergi dərəcələrinin artırılması investisiyaların azalmasına gətirib çıxarır, onların azaldılması isə investisiyaların artmasına gətirib çıxarır. Ona görə də, dövlət bəzi hallarda ölkədə investisiya fəaliyyətini stimullaşdırmaq üçün aşağı vergi dərəcələrini tətbiq edir. İqtisadiyyatın inkişafının əsas elementlərindən biri olan investisiyaların ölkədə artması ölkənin iqtisadi artımının dəstəklənməsində böyük rol oynaya bilər. [3]. İnkişaf etməkdə olan ölkələr üçün ölkədə məşğulluğun inkişafı məqsədilə investisiya sahəsində vergi güzəştlərinin tətbiqi zəruridir, xüsusilə bu güzəştlər birbaşa vergilərə aid edilməlidirlər.

İnvestisiyaların artırılmasının əsas üsullarından biri vergi kreditidir. İnvestisiya vergi krediti mahiyyət etibarilə, dövlət tərəfindən xüsusi biznesin kapital qoyuluşunun maliyyələşdirilməsi və yaxud vergi güzəştidir. O, sahibkarı köhnə avadanlığın yeniləşdirilməsinə və ya avadanlıq parkının genişləndirilməsinə sərmayə qoymağı stimullaşdırır. İnvestisiya vergi krediti avadanlığın dəyərindən müəyyən faiz kimi hesablanır və müəssisənin mənfəət vergisindən çıxılır. Vergi kreditlərinin məhsul ixracına işləyən sahələrə və dövlətin sosial istiqamətli investisiya proqramlarını həyata keçirən müəssisələrə verilməsi məqsəduyğundur.

Ölkədə investisiyaların həcmi artırmaq üçün Azərbaycan hökuməti həmçinin ciddi tədbirlər görür. Azərbaycanda vergi dərəcələri investisiya

qoyuluşlarının inkişafına, istehsal həcminə, bütövlükdə sahibkarlığın inkişafına təsiri nəzərə alınmaqla hər il azaldılır. Sonuncu dəfə Prezidentin təşəbbüsü ilə sahibkarlığın inkişafı məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə dəyişikliklər edilmişdir ki, onlara uyğun olaraq 2010-cu ildən başlayaraq fiziki şəxslərdən tutulan gəlir vergisinin yüksək həddi 35%-dən 25%-ə, hüquqi şəxslər üçün mənfəət vergisi 22%-dən 20%-ə, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslərdən gəlir vergisinin dərəcəsi isə 35%-dən 20%-ə qədər azaldılmışdır.

Azərbaycanda investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması üçün vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi ilə yanaşı, digər işlər də görülmüşdür. Bu işlərdən biri kimi 2009-cu ildən başlayaraq bankların, sığorta şirkətlərinin, təkrar sığorta şirkətlərinin nizamnamə kapitalının artırılmasına yönəldilən mənfəətin hissəsi 3 il ərzində mənfəət vergisindən azad edilməsini göstərmək olar. 2010-cu ildən başlayaraq 3 il ərzində isə, banklar və digər kredit təşkilatları fiziki şəxslərin depozitləri üzrə ödənilən faizlərdən azad edilmişlər. Bütün bu tədbirlər, bankların ixtiyarında qalan pul vəsaitlərini artırmağa imkan verirlər.

Azərbaycanda ən çox vergi güzəştlərindən istifadə edənlər kənd təsərrüfatı məhsulları istehsal edən fiziki və hüquqi şəxslərdir, hansılar ki, “Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına müvəqqəti güzəştlərin verilməsi haqqında” qanunun əsasında 2014-cü ilədək torpaq vergisi istisna olmaqla bütün növ vergilərdən azad edilmişdilər.

Regionların sosial-iqtisadi inkişafında vergilərin rolu.

Ölkənin bütün iqtisadiyyatının inkişafının təmin edilməsinin əsas vəzifələrindən biri regionlar arasında sosial-iqtisadi fərqlərin aradan qaldırılmasıdır. Bu, öz inkişafının ilkin mərhələlərində olan Azərbaycanın iqtisadiyyatı üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bununla əlaqədar, Prezident İlham Əliyev demişdir: “Azərbaycanın hərtərəfli inkişafı elə bir səviyyədə olmalıdır ki, təkcə ölkənin paytaxtı deyil, həm də ölkənin bütün regionları

inkışaf etsin". Bu sözlərlə Prezident bir daha regionların sosial-iqtisadi inkışafının zəruriliyini vurğulamışdır. Burada, vergilər həmçinin iqtisadiyyata təsirin əsas amili kimi çıxış edirlər.

Ölkədə regionların inkışafı üçün vergi siyasətində müxtəlif elementlərdən istifadə olunur. Onlardan biri, ayrı-ayrı regionlar üzrə müxtəlif vergi dərəcələrinin tətbiqidir. Misal olaraq sadələşdirilmiş verginin tutulma dərəcəsinin Bakı şəhərində 4%, regionlarda isə 2% olmasını göstərmək olar. Həmçinin bir daha kənd təsərrüfatı fəaliyyəti ilə məşğul olan əhalinin bütün növ vergilərdən azad edilməsini qeyd etmək lazımdır. Bu təkcə regionların inkışafına deyil, həm də ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə xidmət edir. Büdcənin gəlir hissəsində vergilərin mühüm yerini qeyd edərək, demək olar ki, vergilər, dövlət tərəfindən müxtəlif rayonlarda fəaliyyət göstərən sahibkarlara güzəştli kreditlərin, təmənnasız ödənişlərin və digər ödəmələrin verilməsində vacib yer tutur.

3.3. Vergi ödənişlərinin optimallaşdırılması istiqamətləri.

Müasir mərhələdə vergi siyasətinin məqsəd və vəzifələrinin yerinə yetirilməsini təmin edən vergi münasibətlərinin müəyyən edilməsi vergi mexanizminin əsas mərhələlərindən biridir.

İqtisadi kateqoriya kimi, vergitutma nəzəriyyəsinin sahələrindən biri vergi mexanizmidir. Eyni zamanda, vergi mexanizminin elementləri müstəqil komplekslərdir, və onların hər biri öz təşkilatı formasına və qiymətləndirmə qaydasına malikdir. Vergi mexanizmi nəinki vergi münasibətlərinin forma və metodlarının təşkilini özündə birləşdirir, həmçinin onların kəmiyyət və keyfiyyətinin təyini metodlarını aydınlaşdırır.

Vergi mexanizminin daxili məzmunu büdcə gəlirlərinin formalaşması, regionlar və ayrı-ayrı ərazilər arasında vergi məbləğlərinin bölüşdürülməsi

zaman yaranan hüquqi və maliyyə münasibətləri təşkil edir. Təşkilati- iqtisadi və maliyyə münasibətləri sistemi vergi mexanizminin yaradılması xarakterini müəyyən edir. [17].

Vergi planlaşması, tənzimlənməsi və idarəetməsi, vergi nəzarəti metodları bir - birindən fərqlənilir. Bu xüsusiyyətlər onları müstəqil sahə kimi öyrənməyə və onlara məxsus qanunauyğunluqları müəyyən etməyə imkan verir. Göstərilən faktları nəzərə alaraq, vergi mexanizminin təkmilləşdirilməsi sahələri işlənib hazırlanır. Vergi tənzimlənməsi, idarəetməsi və nəzarəti həmin qaydalara tabedir. Ümumi idarəetmə üçün işlənib hazırlanan müddəalar daha böyük əhəmiyyətə malikdirlər.

Vergi planlaşmasının öhdəlikləri birmənalı deyildirlər. Bir halda ki, vergi nizamlanması, idarəetməsi və nəzarəti sahəsində dövlət, korporativ və şəxsi iqtisadi maraqlar toqquşurlar, onda bu da birmənalı xarakter daşımır. Maliyyə tənzimlənməsi və nəzarət, həmçinin vergitutmanın idarə edilməsi xüsusi və nadir metodlarla həyata keçirilir. Vergi mexanizminin optimal qəbul edilməsi müxtəlif vergi növlərinin seçiminin norma və vasitələrinə uyğun tənzimləmə, eyni zamanda onların hesablanması və büdcəyə ödənilməsi deməkdir.

Beləliklə, vergi mexanizminin optimallaşdırılmasının stimullaşdırıcı rolu artmalıdır, çünki vergi tənzimlənməsi investisiya proseslərinə, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində texnologiyanın yenilənməsinə, büdcə balanslaşdırmasına iqtisadi təsir göstərir. Bu nöqteyi nəzərdən baxdıqda vergi tənzimlənməsinin rolunun artmasını təmin edən istiqamətlərin müəyyən edilməsi aktual məsələdir. Bu sahədə ciddi tədqiqatların aparılmasında zərurət mövcuddur.

Vergi nizamlanması mexanizminin yaradılması və onun reallaşması zaman yaranan münasibətlər.

Vergi mexanizminin yaradılması aşağıdakı addımlardan ibarətdir:

- * vergi mexanizminin hazırlanması və inkişaf etdirilməsi;
- * vergi mexanizminin praktiki tətbiqi;

- * vergi münasibətlərinin müvafiq norma və metodlarına riayət olunmasının yoxlanılması;

- * İnformasiyanın yığılması;

- * vergi mexanizminin fəaliyyətinin müsbət və mənfi aspektlərinin aşkar edilməsi üçün nəzarət tədbirlərinin həyata keçirilməsi;

- * mövcud vergitutma sisteminin təhlili, onun qiymətləndirilməsi və vergi mexanizminin təkmilləşdirilməsi sahəsində yeni təkliflərin işlənməsi;

Vergi mexanizminin həyata keçirilməsi zaman yaranan münasibətlər aşağıdakı kimi qruplaşdırılır:

- * hüquqi tənzimlənmə və onun qaydaları;

- * vergi planlaşdırması və proqnozlaşdırması;

- * vergitutma sisteminin idarə edilməsi;

- * vergi nəzarəti.

Dünya praktikasından aydın olur ki, vergi ödənişlərinin optimallaşdırılması üçün aşağıdakı prinsiplər işlənib hazırlanmışdır:

- * Vergi güzəştlərinin seçimi təsadüfi xarakter daşımır;

- * investisiya güzəştləri istisna olmaqla, dövlət vergi proqramlarının həyata keçirilməsi vergi ödəyicilərinə həvalə olunur;

- * vergi güzəştlərinin tətbiqi iqtisadi maraqlara ziyan vurmamalıdır;

- * vergi güzəştlərinin tətbiqi qanunla müəyyən olunur.

Sadalanın bütün mərhələlər arasında sərhədlər qoyulur, belə ki praktikada onlar daim kəsişirlər, verginin optimallaşdırılması və vergi nəzarəti isə demək olar tam şəkildə özlərini büruzə verirlər. Vergi tənzimlənməsi prosesində vergi güzəştlərindən, həmçinin cərimə və sanksiyalardan istifadə edilir. [19].

Vergi ödənişlərinin optimallaşdırılması istiqamətində aparılan işlər.

Vergi sistemində səmərəliliyin və sadəliyin əldə edilməsi üçün iqtisadi inkişaf yolundakı bütün maneələrin aradan qaldırılması üçün normativ

tədbirlər həyata keçirilir. Sahibkarlıq və innovativ fəaliyyətin məhdudlaşdırmaq üçün vergi normalarının tətbiqi, əhalinin inkişaf səviyyəsinin aşağı düşməsi yeni vergitutma konsepsiyasının tətbiqini zəruri edir.

Vaxtaşırı olaraq vergi sisteminin sadələşdirilməsi zəruriliyi vergitutma islahatlarının əsas amillərindən birinə çevrilir. Reallıq onu göstərir ki, islahatlar zamanı vergi qanunvericiliyinə edilən çoxsaylı düzəlişlər və əlavələr onu daha mürəkkəb etmişdir. İstənilən ölkənin vergi sisteminin çətinliyi idarəetmə xərclərinin artmasındadır. Vergi ödəyicilərinin fəaliyyəti üzərində nəzarətin səmərəliliyini artırmaq üçün gəlirlər haqqında məlumatlılıq vəzifəsi qarşıya qoyulur. Lakin buna baxmayaraq, islahatların aparıldığı dövrdə vergidən yayınma hallarının miqyası genişlənir və gəlirlərin məbləği artır.

Qanunvericiliklə müəyyən edilmiş vergi nəzarəti üsulların istifadəsi zaman, vergi orqanı bütün kommersiya prinsiplərinə və pul vəsaitinin hərəkəti şəraitlərinə nəzarət etmək iqtidarında deyil. Nəticədə, vergi islahatına zərurət yaranır. İqtisadçılar hesab edirlər ki, hər 5-7 ildən bir əsas vergi islahatları, 2-3 ildən bir isə vergi qanunvericiliyinin səmərəliliyinin dərin təhlili aparılmalıdır. Əgər belə təhlil mənfi nəticə göstərsə, vergi islahatlarını gecikdirmək lazımdır. Belə tendensiya xüsusilə inkişaf etmiş ölkələr üçün xarakterikdir.

Keçid dövründə əksər ölkələrdə vergi islahatlarının birindən digərinə keçid həyata keçirilir. Eksperimentlərin nəticələri dərindən təhlil edilir. Bu eksperimentlərin müvəffəqiyyətlə yekunlaşması iki vacib məqsədə nail olunduğunu sübut edir. Hər şeydən əvvəl, bütün vergi ödəyicilərinin iqtisadi maraqlarının tarazlığı pozulmamalıdır, ikincisi, vergi sisteminə daxil olan bütün vergilər qanunvericiliklə birlikdə vəhdət təşkil etməlidirlər.

Vergi eksperimenti istehsal qüvvələrinin, istehsalın strukturunun, yataqların işlənməsinin dəyişməsinin nəticəsidir. Belə dəyişikliklər vergi konsepsiyasının işlənməsi və tətbiqinə zərurət yaradır. Bu konsepsiya il ərzində vergi qanunvericiliyində aparılan eksperimentdir. Bir ildən sonra isə o yenidən

qiymətləndirilir. Əgər praktikada eksperimentlər müvəffəqiyyətli alınarlarsa, onlar təsdiq edilmək üçün müvafiq orqanlara təqdim olunurlar.

Vergi islahatları dövründə vergi tutulması prinsipləri bir qayda olaraq dəyişməmişlər. Bu prinsiplər vergi qanunvericiliyinin bütün dəyişikliklərinə şamil olunur (düzgünlük, sadəlik, səmərəlilik). Vergi islahatları hesabına iqtisadiyyatın stabilləşməsi məqsədilə aktiv fəaliyyət göstərən dövlət üçün vergi eksperimentlərinin məzmunun səmərəliliyi çox mühümdür. Gecikmə iqtisadiyyatın vəziyyətində böhranın dərinləşməsinə gətirib çıxarır və nəzərdə tutulan xeyri vermir. Vergi sistemində vaxtlı vaxtında edilən dəyişikliklərdən asılı olaraq aşkar edilən problemləri aşağıdakı qruplara bölmək olar:

- * vergi siyasətinin dəyişilməsinin zəruriliyi haqda vaxtsız qərar;
- * vaxtında vergi eksperimentlərinin aparılması;
- * vergi eksperimentlərinin istiqamətinin və məzmunun düzgün müəyyənləşməsi və eksperimentlərin gedişində vaxtında dəyişikliklərin edilməsi;
- * vergi islahatlarından əldə edilən gözlənilməz effekt;
- * reallığın qeyri-düzgün qiymətləndirilməsi və maliyyə və iqtisadi normalarla əlaqədar düzgün olmayan düzəlişlər.

Vergi qanunvericiliyinin hökumətin mənfi simptomlarına ani reaksiyası müxtəlif amillərdən asılıdır. Əsas amillər bunlardır:

- * iqtisadi islahatları aparılması üçün zəruri olan vergi islahatları;
- * iqtisadiyyatın qərar qəbul edilməsinə hazırlığı.

Əvvəlcədən iqtisadiyyatın vergi qanunvericiliyində dəyişikliklərə reaksiyasını müəyyən etmək çətindir. Bu halda, iki cür reaksiya mümkündür:

1) iqtisadiyyat təklif edilən vergi tədbirlərini və məhdudlaşdırıcı sanksiyaları qəbul edir. Bu halda, iqtisadiyyata sərmayələrin sayı artır, kölgə iqtisadiyyatına qeyri-leqal kapitalın axını çoxalır;

2) qısa müddət ərzində biznes bir vergi daldalanacağını digəri ilə əvəz edir.

Vergi islahatlarının səmərəliliyi adətən onun reallaşması ilə əlaqədar itkinin aşağı səviyyəsi ilə müəyyən olunur. Qiymətləndirmənin daha bir vacib meyarı qanunun qəbul edilməsi zaman, qarşıya qoyulan bütün məqsədlərə nail olmaq dərəcəsidir. Məhz buna görə, hər bir vergi islahatı növbəti islahat üçün başlanğıcdır. [7].

İslahatlar dövründə, keçid dövrünü yaşayan ölkələr böyük çətinliklərlə üzləşirlər. Vergi islahatlarına zərurətin artması ilk növbədə onunla əlaqədardır ki, bazar iqtisadiyyatına keçid zamanı ölkə iqtisadiyyatı böhranla üzləşir. [8]. Dövlət gəlirlərinin əsas mənbəyi kimi istehsal sahəsi olduğu kimi durur. Əhalinin gəlirlərinin aşağı səviyyədə olması ilə əlaqədar büdcəyə ödəmələr də həmçinin azalır. Vergi islahatları zamanı keçid iqtisadiyyatına malik ölkələr əsas 3 prinsipi nəzərə almalıdırlar:

- * ölkənin sosial-iqtisadi vəziyyəti və onun xüsusiyyətləri;
- * dövlət iqtisadiyyatının vergi bəyannamələrinə müdaxiləsinin axtarışı;
- * bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində maliyyə ehtiyatlarının axtarışı.

Vergitutma sahəsində islahatların reallaşması zaman göstərilən prinsiplərin nəzərə alınması nəzərdə tutulan xeyrin əldə edilməsi üçün şərait yaradacaq.

Vergi tənzimlənməsinin təkmillədirilməsinin prioritet istiqamətləri.

Ümumi vergi daxilolmalarında birbaşa vergilərin xüsusi çəkisinin artırılmasını vergitutma bazasının genişləndirilməsi hesabına həyata keçirmək məqsədəuyğundur. Vergitutma bazasının genişləndirilməsi vergi ödəyicilərinin sayının artırılması hesabına həyata keçirilməlidir. Bununla əlaqədar olaraq, vergi ödəyiciləri üçün iqtisadi və sosial müdafiənin yaradılması sahəsində zəruri tədbirlər görülməlidir ki, onlar real vergi bazasının yaradılmasında maraqlı

olsunlar. Müvafiq tədbirlərin birbaşa vergilər hesabına reallaşması aşağıdakı istiqamətlərdə həyata keçirilə bilər.

Gəlir vergisinin optimallaşdırılması üzrə prioritet istiqamətlər.

İqtisadiyyatın inkişaf tempi və gələcək perspektivlərini nəzərə alaraq, qeyd etmək lazımdır ki, fiziki şəxslərin gəlirləri tədricən artacaqdır. Bununla əlaqədar, fiziki şəxslərin gəlir vergisi aşağıdakı prinsiplər üzrə nəzərə alınmalıdır:

1. gəlir vergisi ilə əlaqədar vergi daxilolmaların artırılması fiziki şəxslərin vergitutma bazasının artması hesabına həyata keçirilir;
2. vergitutma bazasının artması ölkənin iqtisadi inkişafı, fiziki şəxslərin gəlirlərinin artması hesabına təmin edilir;
3. fiziki şəxslərin real gəlirlərində daxilolmaların şəffaflığının təmin edilməsi üçün, qanunvericilik tərəfindən onların öz real gəlirlərini göstərmək üçün əlverişli stimullar yaradılmalıdır. Bu fəaliyyətin sosial-iqtisadi sahəsinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi, həmçinin vergi sisteminin beynəlxalq standartlara uyğunluğunu təmin etmək üçün zəruridir.

Mənfəət vergisinin optimallaşdırılması üzrə prioritet istiqamətlər.

Mənfəət vergisinin aşağıdakı əsas prioritetlərini nəzərə almaq məqsədəuyğundur:

1. verginin aşağı dərəcəsinin tətbiqi ilə vergitutma bazasının genişləndirilməsi;
2. müəssisələrdə vergi yükünün azaldılması və bunun əsasında xüsusi biznes-sektorun genişləndirilməsi;
3. dövlət sosial-iqtisadi proqramlarının strateji məqsədlərinin təmin edilməsinə vergi güzəştlərinin verilməsi.

Sadələşdirilmiş vergi sistemi tətbiq olunur və onun tətbiqi genişləndirilir. Beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq, olan ölkələrdə kiçik biznesə vergitutmanın sadələşdirilmiş sistemi tətbiq olunur. Respublikada regionlarda

kiçik biznesin rəqabət qabiliyyətli olması və məşğulluq problemini həll etmək üçün, kiçik biznes üçün vergi sisteminin inkişafı davam etdirilməlidir.

Bununla belə, kiçik biznes üçün nəzərdə tutulmuş sadələşdirilmiş vergi rejimindən istifadə edərək vergilərin vaxtlı-vaxtında ödənilməsinə, vergi ödəyicilərinin sayına, və iqtisadi fəaliyyət növlərinə nəzarət olunmalıdır.

Vergitutmanın sadələşdirilmiş sisteminin sonrakı təkmilləşdirilməsi və sistem daxilində vergi dərəcələri məqsəduyğundur. Bütövlükdə, dövrüyədən verginin sadələşdirilmiş hesablanması əsasında biznes növü və obyektin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq vergi dərəcələri və əmsalları inkişaf etdirilməlidirlər. Eyni zamanda, istifadə edilən parametrlərin və əmsalların sadəliyi, onları müşahidələrin sürətli və obyektiv metodları minimum olmalıdır [10].

Vergilərin tutulmasını optimallaşdırmaq üçün prioritet istiqamətlər.

Vergilər sahələrin genişlənməsində tətbiq olunur. Bununla əlaqədar, əmək haqqının, dividendlərin, royalti və digər ödənişlərin düzgün hesablanması idarəetmə xərcləri tələb edir.

Əmlak vergisinin optimallaşdırılması üzrə prioritet istiqamətlər.

Təhlillər və reallıq göstərir ki, mülkiyyət vergilərinin yığımının səmərəliliyinin yüksəldilməsi və vergi ödəməkdən yayınma halları praktiki olaraq qeyri mümkündür. Uzunmüddətli strateji tədbirlərin keçirilməsi zaman, əmlak vergisi sahəsində aşağıdakı prioritetləri nəzərə almaq olar:

- əmlakdan vahid verginin tutulması;
- əmlak vergiləri və torpaq vergilərinin yığımının artırılması və sosial ədalətə söykənən prinsiplərə riayət olunması;

Əlbəttə ki, əmlak vergiləri və torpaq vergilərinin yığımı vergitutmanın progressiv dərəcələri əsasında qurulur, həmçinin, sosial qruplar üçün endirimlər nəzərdən keçirilməlidir.

Dolayı vergilərin optimallaşdırılması sahəsində istiqamətlər.

Dolayı vergilərin inkişafı sahəsində istiqamətlər ondan ibarət olmalıdır ki, vergi qanunvericiliyi inkişaf etdikcə, vergidən yayınma halları aradan qaldırılmış olsun. Əlavə dəyər vergisinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi, vergidən yayınma hallarının azaldılması, ƏDV-nin müxtəlif dərəcələrinin tətbiqi üçün şərait yaradır.

Vergi administrasiyasının yaxşılaşdırılması sahəsində prioritet istiqamətlər.

Ölkənin strateji prioritetlərinin və maliyyə imkanlarının sürətlə artması vergi qanunvericiliyinin beynəlxalq standartlara daha sürətli uyğunlaşma prosesi üçün imkanlar yaradır.

Beynəlxalq standartlara cavab verən vergi administrasiyasının əsas məqsədləri vergi orqanlarının tələblərinə cavab verməli və aşağıdakı prinsiplərin əsasında işlənilib hazırlanmalıdır:

- * vergi administrasiyasının diqqətinin vergi ödəyiciləri tərəfindən vergilərin könüllü ödənilməsinə cəmləşdirilməsi (vergilərin düzgün hesablanması, vergi orqanlarının hərtərəfli dəstəklənməsi).

- * sahibkarların informasiya təminatının yaxşılaşması və informasiyaya giriş imkanlarının genişlənməsi;

- * vergidən yayınma risklərinin üzə çıxarılması və bununla əlaqədar bu risklərin aradan qaldırılması üçün idarəetmə potensialının möhkəmləndirilməsi;

- * vergi administrasiyasının və vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi üçün informasiya texnologiyalarının və imkanlarının tətbiqi;

- * vergi orqanları əməkdaşlarının peşəkarlıq səviyyəsinin yüksəldilməsi;

- * Avropa İttifaqı üzv ölkələri ilə vergi sahəsində əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi;

- * vergi ödəyicilərinin hüquqlarının müdafiəsi üçün müraciətlər sisteminin təkmilləşdirilməsi.

NƏTİCƏ

Dövlət, həyat fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində cəmiyyətin maraqlarını ifadə edərək, müvafiq iqtisadi, sosial, ekoloji, demoqrafik və s. siyasəti işləyib hazırlayır və həyata keçirir. İqtisadiyyat sahəsində dövlətin tənzimləyici rolu büdcə-maliyyə, pul-kredit, qiymət mexanizmləri formasında təzahür edir, hansılar ki, iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsini sisteminin obyektı və subyektinin qarşılıqlı təsiri vasitəsi kimi çıxış edirlər. Bu kontekstdə dövlət tərəfindən iqtisadiyyatın vergi tənzimlənməsi xüsusi yerə malikdir. İqtisadiyyatın vergi tənzimlənməsi ölkədə iqtisadi və investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması, həmçinin bütövlükdə iqtisadiyyatın inkişafı nöqteyi nəzərdən mühüm əhəmiyyətə malikdir. Tədqiqat zamanı:

- * verginin iqtisadi mahiyyəti, vergi sistemi anlayışı və dövlətin iqtisadi siyasətində vergilərin rolu araşdırılmışdır;
- * müasir dövlətdə vergi siyasətinin rolu müəyyənləşdirilmişdir;
- * Azərbaycanın müasir vergi sistemi və onun inkişafı tarixi təhlil edilmişdir;
- * Azərbaycanda vergi tənzimlənməsinin inkişafında Vergi Məcəlləsinin rolu müəyyənləşdirilib;
- * vergi mexanizminin optimallaşdırılması istiqamətləri və vergilərin iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə təsiri öyrənilmişdir.

Maliyyə kateqoriyası olaraq, maliyyə münasibətlərini (pul axını) xarakterizə edən vergilər maliyyə ehtiyatlarının mərkəzləşmiş (ümumdövlət) fondlarının yaradılmasını təmin edirlər.

Vergi tənzimlənməsi bir sıra elementlərin keyfiyyətə müəyyən məcmusudur. Ona ölkədə vergi sisteminin formalaşması, həmçinin ayrı-ayrı vergi növlərinin qarşılıqlı əlaqəsi daxildir. Vergitutmanın hüquqi sahəsi və vergitutmanın idarəetmə orqanları vacib elementlərdir. Bütün bu halqaların

qarşılıqlı təsiri bütövlükdə vergi sisteminin səmərəliliyini müəyyən edən ümumi inteqrasiya keyfiyyətini formalaşdırır.

Vergi tənzimlənməsinin təsiri vergitutmanın idarə edilməsinin təşkilati-hüquqi norma və metodlarının keyfiyyətə müəyyən toplusu olan vergi mexanizmi vasitəsilə reallaşır.

Vergi siyasəti dövlətin, cəmiyyətin ayrı-ayrı sosial qruplarının maliyyə tələbatının ödənilməsi, həmçinin, maliyyə ehtiyatlarının yenidən bölüşdürülməsi hesabına ölkə iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək məqsədilə ölkənin vergi sisteminin formalaşdırılması üzrə dövlətin, iqtisadi, maliyyə və hüquqi tədbirlərinin toplusudur. Bu fəaliyyətində dövlət vergilərə xas olan funksiyalara söykənir və bu funksiyalardan aktiv vergi siyasəti həyata keçirmək üçün istifadə edir.

Xarakterinə görə vergi tənzimlənməsi stimullaşdırıcı və ya ləngidici ola bilər. Vergi siyasətini işləyib hazırlayarkən vergi münasibətlərinin bütün tərəflərinin fikirlərini nəzərə almaq lazımdır. Bir tərəfdən, iqtisadiyyat subyektlərinin vergilərin minimallaşması arzusu, digər tərəfdən dövlətin maraqlarıdır. Ölçüb biçilmiş vergi siyasəti üçün ən mühüm məqamlardan biri vergi yükünün optimal ölçüsünün düzgün müəyyənləşdirilməsidir. Bu işdə təhlil olunduğu kimi, Azərbaycanda vergi siyasətinin inkişafının optimal variantı vergi yükünün artırılması ilə vergi dərəcələrinin azaldılmasıdır.

Vergi tənzimlənməsi dövlətin vergilər sahəsində tədbirlər sistemidir və maliyyə siyasətinin tərkib hissəsidir. Vergi tənzimlənməsinin məzmunu və məqsədləri cəmiyyətin sosial-iqtisadi quruluşu, sosial qruplar, hakimiyyətdə olanlar, milli iqtisadiyyatın inkişafını müəyyən edən strateji məqsədlər və dövlət maliyyəsi sahəsində beynəlxalq öhdəliklərlə şərtləndiriliblər.

Vergi tənzimlənməsinin adekvat forma və metodlarının nəzəri və praktiki tətbiqi Azərbaycan iqtisadiyyatında əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasında vergi mexanizminin aktivləşdirilməsi üçün vacibdir.

Vergi tənzimlənməsi dövlətin ümumi iqtisadi siyasətinin mühüm tərkib hissələrindən biri kimi çıxış edir. Bu bir çox hallarda onun uğurunu müəyyən edir, çünki, vergitutma sistemi bazar iqtisadiyyatının dövlət tənzimlənməsinin mühüm kompleks vasitəsidir. Dövlətin vergi tənzimlənməsi səmərəli bazar mexanizminin formalaşmasını əsasən müəyyənləşdirir. Onun vasitəsilə dövlət inkişafın əsas makro- və mikroiqtisadi nisbətlərini reallaşdırır. Vergilər vasitəsilə iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin bütün sadalanan metodlarını ümumiləşdirərək, belə bir fikrə gəlmək olar ki, vergilər, sərmayə həcmi və istehsalın maliyyələşdirilməsi yolu ilə makroiqtisadi inkişafa, məşğulluq səviyyəsinin dəyişməsinə, məhsulların qiymətlərinə, inflyasiya və s. təsir göstərilir, milli iqtisadiyyatın inkişafı və artımı əsas etibarilə sadalanan təsirləri nəzərə alan vergi siyasətindən asılıdır.

Milli iqtisadiyyatın inkişafının təmin edilməsi gəlirlərlə (mənfəətlə) əlaqədar vergilərə tətbiq edilən vergi güzəştləri ilə sıx əlaqəlidir. Bu, ölkədə, investisiyaların stimullaşdırılması vasitəsilə milli gəlirin inkişafına, sərmayə həcmi artmasına yol açacaq, həmçinin ölkənin ÜDM-nin həcmi sonrakı artımına səbəb olacaq. Mallar və xidmətlərə görə ödənilən vergilər, iqtisadiyyata dolayısi yolla, investisiya əmanətlərində yığımların artırılması yolu ilə təsir edirlər. Bu mənada, iqtisadiyyatın bütün sahələri kimi, Azərbaycanın vergi sektoru sürətlə inkişaf edir. Bunun nəticəsi olaraq, bizim ölkəmiz iqtisadi inkişaf tempinə görə dünyada qabaqcıl yerlərdən birini tutur. Lakin, əlbəttə, hələ çox iş görülməlidir. İqtisadiyyatda vergilərdən maksimal həcmdə fayda əldə etmək üçün, iqtisadi inkişafda əldə olunan nailiyyətlərlə paralel olaraq, ölkədə vergi sistemini də optimallaşdırmaq lazımdır.

İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi.2017.
 2. www.taxes.gov.az - Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyinin saytı.
 3. Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin sayt www.maliyye.gov.az
 4. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası.
 5. statat.qov.az Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2016. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi. məlumatları.
 6. Vergilər nəzəriyyəsi. Sokolov A.A. Moskva, 2003.
 7. 2002-2016-ci illərdə çap edilmiş «Vergilər» qəzeti,
-
1. Musayev A., Kəlbəyev Y., Hüseynov A. Azərbaycan Respublikasının Vergi Xidməti: islahatlar və nailiyyətlər. Bakı, 2002.
 2. Məmmədov F. və digərləri .Vergilər və vergitutma. Bakı, 2010.
 3. Kəlbəyev Y.A. Vergi siyasətinin konseptual əsasları və praktiki aspektləri. Bakı, Elm. 2012
 4. Bağirov.D.A Vergi nəzarəti,Bakı 2006
 5. Ə.Ə.Ələkbərov”Sosial-iqtisadi inkişafın maliyyə-büdcə parametrlərinin tənzimlənməsi” monoqrafiya Bakı-elm-2007
 6. Ələkbərov Ə.Ə.Azərbaycan dövlətinin sosial-iqtisadi inkişafında vahid büdcə sisteminin rolu,Bakı 2005
 7. Ələkbərov Ə.Ə.”Müasir mərhələdə maliyyə ehtiyatları və onların istifadəsinin bəzi məsələləri”AMEA-nın xəbərləri, humanitar və ictimai elmlər seriyası(iqtisadiyyat),2006.
 8. Paşayev Z.Ş. Fiskal siyasət və onun səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi. Bakı, İqtisad Universiteti. 2008.

9. Həsənlı M.X., Bağırov D.A. Azərbaycanca vergi auiditi. Dərs vəsaiti, 1997.
10. Keçid dövrü iqtisadiyyatının dövlət tənzimlənməsi, Bakı., 1999. Əhmədov H.
11. M.X. Həsənlı Vergilər, B., 1998, 416-418 s
12. Belyanin M. Kuqaenko A. Vergitutma nəzəriyyəsi. Moskva, 1999.
13. Vergilər və vergi hüququ: - Moskva: Центр, 1998. Brısqalin A.V.
14. Bulatova A.S. «İqtisadiyyat»: dərslik- Moskva- 1997.
15. Vergilər və iqtisadiyyatın vergi tənzimlənməsi. Dərs vəsaiti. Xodov L.Q. Moskva, 2003.
16. Vergi siyasətinin bəzi aspektləri. Zakupen T.V. 1995, №5.
17. Qorskiy İ.V. Vergi siyasəti və iqtisadi artım.. 1999.
18. Qorskiy İ.V. Налоги в рыночной экономике. М. 1992г.
19. Dubov V.V. Mövcud vergi sistemi və onun təkmilləşdirilməsi yolları 1997.
20. Drenberq R.L.. Beynəlxalq vergitutma. Moskva, 1997.
21. Direktiv 1999/49, 2005/92/EC nömrəli, Avropa Şurası
22. Zayaç N.E. Vergilər nəzəriyyəsi. Minsk , 2003.
23. Zlobina L.A., Stajkova M.M. İqtisadi subyektin vergitutmasının optimallaşdırılması, Moskva, 2003.
24. Panskov V.Q. Vergilər və vergi sistemi. Moskva, 2006.
25. Petti U., Smitt A., Rikardo D., Keyns C., Fridman M. İqtisadi fikir klassikası: 2000.
26. Rusakova İ.Q. İnkişaf etmiş ölkələrdə vergilər. M. 1991.
27. Smitt A. Xalqların var-dövlətinin təbiəti və səbəbləri haqqında tədqiqat. M. 1992,
28. Maykl P. Dever vergi siyasətinin iqtisadiyyatı, M., 2001.
29. Yutkina T.F. Vergilər və vergitutma . . M., 1999.
30. Yutkina T.F. Vergişünaslıq. Moskva, 1999.
31. Çernik D.Q., Починок А.Р., Морозов V.P. Vergi sisteminin əsasları . M., 1998

Xülasə

Məmmədli Elvin Etibar oğlu

Vergi ödənişlərinin optimallaşdırılması istiqamətləri

Magistr dissertasiya işində vergilərin optimallaşdırılması istiqamətləri geniş təhlil edilmişdir. Vergi siyasətinin, vergi sisteminin iqtisadi mahiyyəti və əhəmiyyəti öyrənilmişdir. Verginin Dövlətin iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsində mühüm vasitələrdən biri olduğu göstərilmişdir. Qeyd olunmuşdurki, vergi amili ona görə qanunauyğundur ki, vergilər dövlətin gəlirlərinin formalaşmasının ən başlıca qaynağıdır, dövlətin fəaliyyəti prosesindəki həyata keçirdiyi xərcləmələrin qarşılanması mənbəyidir. Vergilər dövlətin gəlirləri olmaqla onun xərcləri ilə əlaqəlidir, xərclər də öz növbəsində ölkənin daxilində və ondan kənardakı siyasi, iqtisadi, sosial, ekoloji və digər mövcud şəraitlərdən asılı olaraq daim dəyişməkdədir. Məhz, bundan irəli gələrək vergi münasibətləri dövlət tərəfindən tənzimlənmənin obyekt olması tədqiqat işində öz əksini tapır. Vergilərin iqtisadi proseslərə təsiri qiymətləndirilmiş və vergi ödənişlərinin optimallaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri göstərilmişdir. Belə ki, tədqiq edilmişdirki, ümumi vergi daxilolmalarında birbaşa vergilərin xüsusi çəkisinin artırılmasını vergitutma bazasının genişləndirilməsi hesabına həyata keçirmək məqsədəuyğundur. Vergitutma bazasının genişləndirilməsi vergi ödəyicilərinin sayının artırılması hesabına həyata keçirilməlidir. Aparılan təhlil nəticəsində göstərilmişdirki, vergi ödəyiciləri üçün iqtisadi və sosial müdafiənin qurulması sahəsində zəruri tədbirlər görülməlidir ki, onlar real vergi bazasının formalaşmasında maraqlı olsunlar.

Резюме

Мамедли Эльвин Этибар оглы

Направления оптимизации налоговых платежей

В магистерской диссертационной работе обширно исследуется направления оптимизации налогов, изучены экономическая сущность и значение налоговой системы. В исследовании показано, что налоги являются одним из важных инструментов осуществления экономической политики государства. Было отмечено, что налоговый фактор, поэтому является закономерным, потому, что налоги являются основным источником формирования доходов государства и финансового обеспечения деятельности государства и (или) муниципальных образований. Являясь доходами государства, а расходы в свою очередь, постоянно меняются в связи с существующими политическими, экономическими, социальными, экологическими и другими существующими условиями как внутри страны, так и за ее пределами. Именно, исходя из этого, в исследовательской работе находит свое отражение налоговые отношения, как объект регулирования государством налоговых отношений. Также была дана оценка влияния налогов на экономические процессы, и указаны направления совершенствования оптимизации налоговых платежей. Так, было установлено, что увеличение доли прямых налогов в общем объеме налоговых поступлений целесообразно осуществлять за счет расширения налоговой базы. Расширение налоговой базы должно быть реализовано за счет увеличения количества налогоплательщиков. В результате проведенного исследования было установлено, что для того, чтобы заинтересовать налогоплательщиков в формировании реальной налоговой базы, необходимо принять соответствующие меры в области экономической и социальной защиты налогоплательщиков.

Summary

Mammadli Elvin Etibar

Directions to optimize tax payments

Master's thesis in the area of tax optimization are analyzed. Tax policy, economic essence and importance of the tax system have been studied. One of the important tools in the implementation of the economic policy of the state, where the tax is shown. Note tax factor, so it is natural that the state's income taxes are the main source of the formation of the state of implementation of the process of meeting the source of repayment. Its costs, including taxes, related to the state's revenues, expenses, in turn, inside and outside the country, political, economic, social, environmental and other constantly changing, depending on current conditions. Namely, if the tax is subject to regulation by the state of relations is reflected in the study. Estimated tax impact of economic processes and optimization of tax payments are areas of improvement. So, explore the to increase the share of direct taxes in total tax revenue by expanding the tax base is advisable to carry out. Increasing the number of taxpayers at the expense of expanding the tax base should be implemented. The analysis, economic and social protection for taxpayers the necessary measures should be taken, that they might be interested in the real tax base.

**Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Magistratura Mərkəzinin magistrantı
Məmmədli Elvin Etibar oğlunun “Vergi ödənişlərinin optimallaşdırılması
istiqamətləri” mövzusunda yerinə yetirilmiş magistr dissertasiyasının**

R E F E R A T I

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı. Dövlətin iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsi üçün ən vacib alətlərdən biri hər zaman olduğu kimi və hal hazırda da vergilərdir.

Dövlətin iqtisadi proseslərə təsiri zamanı imkanlarının daralmış şəraitində vergilər iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin bir vasitəsi olur, xüsusilə də bu, iqtisadi inkişafın bazar mexanizmlərinin inkişafı dövründə özünü göstərir. Yalnız bu gün yeni iqtisadi alətlər əvvəlki iqtisadi sistemin qalıq elementləri və iqtisadi münasibətlərin subyektlərinin şüurunda kök salmış ənənələr bir aradadırlar. Bundan başqa, ölkədə keçid prosesi çətinləşir onun üçün ki, hüquq, siyasət və iqtisad sahələrində islahatların aparılması eyni zamanda həyata keçirilməlidir.

Müasir şəraitdə dövlətin fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsini təmin etdiyi üçün vergilər onun əsas gəlir mənbəyi hesab olunurlar. Maliyyə vasitələrinin çox bir hissəsi fiskal yolu ilə toplandığı üçün təzyiq vergitutma subyektlərinə - fiziki və hüquqi şəxslərə artırılır. Bu ödənişlərin əsas xüsusiyyətlərini - onların məcburiyyət xarakterini, vasitələrin biristiqamətli hərəkətini nəzərə alsaq, onda vergi ödəyicisinin qanunla ona müəyyən olduğu vergi öhdəlikləri üzrə ödəmələrdən yayınma reaksiyası tamamilə aydın olur.

Bununla yanaşı, dövlət vergiləri və ona məxsus olan xüsusiyyətlər, ilk növbədə fiskal və stimullaşdırıcı, vasitəsilə, yalnız o halda real istifadə bilər ki, əgər cəmiyyətdə vergi sisteminin mövcudluğunun iqtisadi ehtiyacı, həmçinin dövlət tərəfindən müəyyən olunmuş konkret vergilərin tutulma qaydaları anlamında əsaslan vergiyə hörmət abu-havası yaradılmışdır.

Bu, öz növbəsində, Azərbaycanın vergi sisteminin strateji inkişaf konsepsiyasının əsasında dövlətin ağlabatan və tarazlaşdırılmış vergi siyasətinin həyata keçirilməsi zamanı mümkündür.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Göstərilən problemlərin həlli çoxsaylı azərbaycan alimlərinin M. Həsənlinin, S. Məmmədovun, C. Bağirovun, A. Musayevin, D. Bağirovun, M. Sadıqovun, Y. Kalbiyevin, R. Məhərrəmovun həmçinin rusiya alimlərinin iqtisadiyyat, maliyyə və hüquq sahələri üzrə tədqiqatlarında həsr olunmuşdur. Onların arasında bir neçəsini qeyd etmək lazımdır: A.V. Brızaqalın, E.S. Vılkova, A.R. Qorbunov, İ.V. Qorski, T.V. Qrisuk, A.Z. Dadaşov, E.N. Evstiqneyev, R.F. Zaxarova, V.V. İvanov, V.A. Kaşın, E.İ. Korneyeva, V.Y. Kuleş, A.V. Medvedev, D.Y. Melnik, L.P. Okuneva, V.H. Panskov, A.İ. Poqorleskiy, V.M. Pushkareva, B.A. Raqozin, M.V. Romanovski, N.M. Sunsov, S.F. Sutrına, D.Q. Chernika, S.D. Şatalov, T.F. Yutkina, L.İ. Ykobson və s.

Vergi sisteminin dövlət tənzimlənməsinin nəzəriyyə və təcrübə hissəsinə A. Smit və D. Ricardo, F. Kene, S. Fişer, V. Tanzi, M. Devere, L. Mayksella, R. Musqreyva, H. Randall, H. Verner, R. Harvey və sairə kimi Qərbin tanınmış iqtisadçıları sanballı töhfələr vermişlər.

Tədqiqatın məqsədi. Azərbaycanda müasir mərhələdə vergi siyasətinin nəzəri və metodiki əsaslarının inkişafı əsasında həyata keçirilməsindən ibarətdir.

Qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələr irəli sürülmüşdür:

- Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafının müasir mərhələdə vergi siyasətinin həyata keçirilməsində məzmun və alətlərinin nəzəri düşüncəsi;
- vergi siyasətinin həyata keçirilməsinin nəticələri əsasında qiymətləndirməsi;
- iqtisadi artım və sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsi üçün imkan yaradan vergi siyasətinin həyata keçirilməsində istiqamətlər və alətlərin müəyyən olunması;

- makroiqtisadi vergi tənzimlənməsinin təsərif (cütləşmə) elementi və mikrosəviyyədə vergi rasionallaşdırılması kimi vergi planlaşdırılması konsepsiyasının inkişafı;

- Azərbaycanda vergi tənzimlənməsinin təhlili və ölkədə vergi sisteminin müasir vəziyyətinin tədqiqi;

- Azərbaycanda vergi tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi yollarını araşdırmaq və vergitutmanın iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarına təsirini təhlil etmək.

Yuxarıda müəyyən olunmuş məqsədlərə uyğun olaraq, tədqiqatın predmeti vergi siyasətinin nəzəri, metodoloji və praktiki məcmu məsələlərindən ibarətdir.

Tədqiqatın obyektı- müasir iqtisadiyyat şəraitində verginin alətləri və mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsidir.

Tədqiqatın nəzəri əsaslarını iqtisadi elminin klassiklərinin, Azərbaycan və xarici iqtisadçı alimlərin vergi sisteminin dövlət tənzimlənməsi haqda elmi tədqiqatları, vergi sisteminin formalaşması və dövlət tənzimlənməsinə aid Azərbaycan Respublikasının qanun və normativ aktları, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin sərəncamları və hökumətin qərarları təşkil edir.

Tədqiqatın metodoloji əsasını dialektik idrak üsulu; sistemli üsulu; formal məntiq prinsipləri; iqtisadi təhlil və sintez üsulları təşkil edir. Dissertasiya işi yazılarkən elmi idrakın ümumi və xüsusi metodları tətbiq olunmuşdur.

Dissertasiya işin informasiya bazasını Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Vergi, İqtisadiyyat və Maliyyə Nazirliklərin statistik məlumatları, xarici informasiya və statistik təşkilatların məlumatları, həmçinin şəxsi müşahidə və vergi sisteminin dövlət tənzimlənməsini öyrənilməsi əsasında, bunlarla yanaşı İnternet mənbələrindən əldə olunmuş məlumatlar təşkil edir.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi müxtəlif dövlət orqanları və vergi ödəyicilərinin müxtəlif qruplarının maraqlarının tənzimlənməsini həyata keçirilməsində imkan yaradan vergi siyasətinin alət və mexanizmlərinin əsaslandırılmasından ibarətdir.

Dissertasiya işinin yeniliyini müəyyən edən, əsas elmi nəticələri aşağıdakıları aid etmək olar:

- vergi sistemi vahid bir təhsil kimi tədqiq olunmuşdur;
- vergi siyasətinin müxtəlif səviyyələrdə həyata keçirilməsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə aid yanaşmalar əsaslandırılmışdır;
- müstəqil vergi siyasətinin keçirilməsində regionların imkanlarının azaldılması onların vergi potensialının artımına imkan yaratmadığı göstərilmişdir;
- tənzimlənmə obyektini kimi vergi siyasətinin təhlili əsasında vergi sisteminin dövlət tənzimlənməsinin xüsusiyyətləri müəyyən olunmuşdur;
- Azərbaycan iqtisadiyyatında səmərəli vergitutma mexanizmi təklif olunmuşdur;
- Azərbaycanda vergi ödənişlərinin optimallaşdırılması yolları təklif olunmuşdur.

Dissertasiya işinin nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, o cəmiyyətin müxtəlif sosial-iqtisadi şəraitində dövlət vergi siyasətinin həyata keçirildiyi zaman yaranan problemlərin tədqiqinə töhfə verir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, təqdim olunmuş tövhə və təkliflər vergi siyasətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün yeni imkanlara şərait yaradır.

Dissertasiya işinin materialları tədris məqsədi ilə, eləcə də gələcək tədqiqatların aparılması üçün istifadə oluna bilər.

Tədqiqat işinin strukturu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.